

Publication of Association Esprit, Société et Rencontre
Strasbourg/France

The Journal of Academic Social Science Studies

JASSS

Volume 5 Issue 8, p. 265-295, December 2012

**FİLİSTİN SORUNU VE İLK ARAP-YAHUDİ
ÇATIŞMALARININ TÜRK BASININDAKİ YANKILARI
(1929-1939)**

**THE PHALESTINE PROBLEM AND REFLECTION OF THE FIRST
ARAB-JEW CONFLICTS ON TURKISH PRESS
(1929-1939)**

Dr. Celil BOZKURT

Milli Eğitim Bakanlığı, Uzman Tarih öğretmeni

Abstract

The Alleies, winner of the First World War continued their colonialism under the name of "Mandatory System" and for this purpose protecting the Arab lands parted from Ottoman State, they followed on imperialist policy on them. After the War Phalestine, regarded as a holly land in Islam World, had been given to British Mandatory and protected until 1948 Phalestine. In the period of being under the manegement of Ottoman State, had quiet and tranquil atmosphere and Arabs, Jews, Christians lived there peacefully as well. Following the war with the British Mandatory founded in Phalestine, Arab-Jew conflicts started and conduced to increase extant Phalestine issues.

From 1920s when the first conflicts had broken out between Arab and Jew, Turkish pres had concerned with Phalestine and it regularly informed the readers about the incidents occured in Phalestine. In general as the press was reporting the news concerning with Phalestine as in Europa origin, on the other hand some other newspaper had spactated the incidents on the spot with the help of their own journalists who were in some cities such as Jerusalem and Cairo and then informed their readers. It was seen that journalists and columnists had kept their hands-off Phalestine issues and avorded being a party to Arab-Jew conflicts.

Between two World Wars, The republic of Turkey had an impartial policy to Phalestine Problem and regarded the conflicts occured in Phalestine as Britain's internal issue. Turkey didn't have any policies on Phalestine until it become the member of United Nations in 1947. That the Republic of Turkey had an impartiality policy on external affair and the disappointment on Turkish Public Opinion was the cause of Arab revolt started in the First World War had been the indicators of it.

Key Words: Phalestine Problem, Arab-Jew Conflict, Sionism, Belfour Declaration, Hacı (Pilgrim) Emin el-Hüseyni

Öz

Birinci Dünya Savaşı'nı galibi İtilaf Devletleri, sömürge düzenlerini "Manda Sistemi" altında devam ettirmiş, bu doğrultuda Osmanlı Devleti'nden ayrılan Arap topraklarını manda altına alarak emperyalist bir politika takip etmiştir. İslam Dünyası için kutsal bir toprak kabul edilen Filistin, savaş sonrası İngiltere mandasına verilmiş ve 1948 yılına kadar manda altında kalmıştır. Filistin, Osmanlı idaresinde bulunduğu zamanlarda sakin ve huzurlu bir yaşam sürmüş, burada bulunan Arap, Yahudi ve Hristiyan unsurlar barış içinde yaşamıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Filistin'de kurulan İngiliz mandasıyla birlikte Arap-Yahudi çatışmaları başlamış ve Filistin Sorunu'nun büyüyerek günümüze kadar gelmesine sebep olmuştur.

Türk basını, ilk Arap-Yahudi çatışmalarının başladığı 1920'lerden itibaren Filistin'e ilgi duymuş ve burada cereyan eden olayları düzenli olarak okuyucularına aktarmıştır. Basın, Filistin'le ilgili haberleri genelde Avrupa menşeli olarak verirken, kimi gazeteler Kudüs ve Kahire gibi şehirlerde bulunan kendi muhabirleriyle olayları yerinde izlemiş ve okuyucularını bilgilendirmiştir. Gazetelerin ve köşe yazarlarının Filistin Sorunu'na mesafeli yaklaştığı ve Arap-Yahudi çatışmalarında taraf olmaktan kaçındığı görülmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti, iki dünya savaşı arasında Filistin Sorunu'na karşı tarafsız bir politika uygulamış ve Filistin'de meydana gelen Arap-Yahudi çatışmalarını İngiltere'nin bir iç sorunu olarak görmüştür. Filistin Sorunu'nun 1947 yılında Birleşmiş Milletlere gelmesine kadar Türkiye'nin Filistin politikası oluşmamıştır. Bunda, Türkiye Cumhuriyeti'nin dış ilişkilerde uyguladığı tarafsızlık ve Birinci Dünya Savaşı'nda patlak veren Arap ayaklanmasının Türk kamuoyunda meydana getirdiği hayal kırıklığı belirleyici olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Filistin Sorunu, Arap-Yahudi Çatışması, Siyonizm, Balfour Deklarasyonu, Hacı Emin el-Hüseyni.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletlerinin liderliğini yapan İngiltere, küresel sömürgelerini muhafaza etmek ve Ortadoğu'da öngördüğü emellerine ulaşmak için savaşın seyrinde etkili olacaklarını düşündüğü Arapları ve Yahudileri kazanma yoluna gitmiştir. Öncelikle, Ortadoğu'da geniş bir yelpazeye dağılan Araplara, Türklere karşı ayaklanma şartıyla bağımsızlık sözü vermiş ve bölgede büyük bir isyanın temelini atmıştır.¹ Ardından, 1917 yılında imzaladığı Balfour Deklarasyonu'yla Filistin'de Yahudilere “yurt” sözü vererek Yahudilerin bağımsızlık yolunu açmıştır.² İngiltere'nin Ortadoğu'da uyguladığı bu ikircikli politika, günümüze kadar devam eden Filistin Sorunu'nun ve Arap-İsrail anlaşmazlığının temelini oluşturmuştur.

Savaşın ardından İtilaf Devletleri, savaştan yenik çıkan Almanya'nın sömürgeleri ile Osmanlı Devleti'nden ayrılacak ülkelerin durumlarını göz önüne alarak “Manda” rejimi adı altında yeni bir idari düzen geliştirmiştir. Manda rejimi 1919 Milletler Cemiyeti Misâkı'nın³ 22. Maddesinin hükmü ile kurulmuştur. Yeni rejim, Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletleri tarafından ilhak edilmemesi fakat bunların yönetimin Milletler Cemiyeti adına bazı devletlere verilmesi fikrine dayanıyordu.

İngiltere ve Fransa 24 Nisan 1920 günü San Remo'da yaptıkları toplantıda Ortadoğu'yu paylaşmışlar, Suriye ve Lübnan Fransız Mandası'na, Filistin, Ürdün ve Irak da İngiliz Mandası'na verilmiştir⁴. Filistin, Suriye ve Lübnan mandası 1922 Temmuzunda Milletler Cemiyeti Konseyi'nde resmen tanınmış ve 1923 yılında fiilen göreve başlamıştır. Böylelikle, Filistin'de 1948 yılına kadar sürecek olan İngiliz mandası başlamış oldu.

¹ Yılmaz Atug, “Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1969, S.25, s.29-33.

² Peter Mansfield, *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1975, s. 64-65.

³ Milletler Cemiyeti için bkz; Murat Sarıca, *II. Dünya Savaşından Sonra Barışı Koruma ve Sürdürme Çabaları*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul 1982, s.55-61.

⁴ Manda rejimleri hakkında bkz: Seha L Meray, *Devletler Hukukuna Giriş*, I, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968, s.203-209.

Filistin, Mandayla birlikte Arap-Yahudi çatışmalarına sahne olmuş, bundan kaynaklanan Filistin Sorunu kökleşmeye başlamıştır. Filistin Sorunu'na başlangıçta kayıtsız kalan Türk basını, Arap-Yahudi çatışmalarının başladığı 1920'lerden itibaren Filistin'e ilgi duymuş, bölgede meydana gelen gelişmeleri Türk ve Avrupa kaynaklarından okuyucularına aktarmıştır. Bu makalede, 1929'dan itibaren Filistin'de alevlenen Arap-Yahudi çatışmalarının Türk basınında meydana getirdiği yankılar ele alınmıştır.

1929 Ağlama Duvarı Sorunu

Mandayla birlikte, Filistin'e olan Yahudi göçü hızlanmış ve Yahudiler bölgede yeni topraklar alarak mülkiyetlerini Arapların aleyhine genişletmeye başlamıştır. Yahudilere karşı siyasi ve ekonomik durumları günden güne zayıflayan Araplar, mandayla birlikte hem İngiliz yönetiminde hem de Yahudilere karşı tepkilerini ortaya koymuştur..

Arapların Yahudilere ilk tepkisi, 1920 ve 1921 yıllarında meydana gelen ayaklanmalardır. 1920 Nisanında Arapların ayaklanmasıyla meydana gelen Arap-Yahudi çatışmasında Yahudilerden 5 kişi ölürlen 211 kişi yaralanmış; Araplardan da 4 kişi ölürlen 21 kişi de yaralanmıştır.⁵ Arapların, 1921 Mayısında Yafa'da Yahudilere ve Yahudi yerleşim birimlerine yaptıkları saldırıda 47 Yahudi ölmüş, 146'sı da yaralanmıştır. Aynı çatışmada 48 Arap ölmüş, 73'ü de yaralanmıştır.⁶

Filistin'de 1929 yılına kadar devam eden barış dönemi nihayet bu yıl bozulmuş ve öncekilerden farklı olarak daha büyük bir ayaklanma ve çatışma meydana gelmiştir. Yahudilerin Kudüs'te bulunan eski Süleyman Mabedi'nin hatırasını taziz etmek için dibine gidip dua ettikleri meşhur "Ağlama Duvarı" 1929 Ağustosunda baş gösteren bir Arap isyanının görünürde sebebi olmuştur.

Yahudiler, Orta Çağ'dan beri "Ağlama Duvarı"na kendi mahallelerinden buraya açılan hususi bir sokaktan gelip dua ediyorlardı. Bu da Yahudilerle Arapların ibadet esnasında karşılaşmalarını engelliyordu. Osmanlı Devleti hiçbir eşya getirmemeleri ve bir ilave veya inşaat yapmamaları şartıyla Yahudilerin Ağlama Duvarı'na gelip dua etmelerine müsaade etmiş ve herhangi bir Arap-Yahudi anlaşmazlığı olmamıştı. Manda idaresi, Osmanlının bu politikasını devam ettirmekle beraber, 1928 Eylül'ünde Yahudilerin kadınlarla erkeklerin arasını ayırmak için buraya koydukları bir perdeyi polis kuvvetiyle kaldırmıştı. Hadise böyle kapanmakla beraber, bazı aşırı Siyonistler, Müslümanlarca kutsal sayılan bugünkü Harem-i Şerif sahasında eski Süleyman Mabedi'nin inşa edileceği yönünde kışkırtıcı neşriyatta bulunmuşlar, bunu duyan Araplar da galeyana gelmişti.

Yahudiler, 15 Ağustosta Kudüs'te kalabalık kabileler halinde Ağlama Duvarı'na yürümüşler, ertesi günü de Araplar buna cevap olarak büyük bir yürüyüş düzenlemişlerdir. Bir hafta sonra yangın alevlenmiş ve 23-28 Ağustos 1929 tarihleri arasında Araplar Filistin'in çeşitli yerlerinde Yahudilere karşı kanlı saldırılarda bulunmuştur.⁷

Hâkimiyet-i Milliye gazetesi, Filistin'de meydana gelen bu saldırıları "Kudüs'te sokak muharebeleri oluyor" başlığıyla birinci sayfadan veriyordu. Olaylarla ilgili herhangi bir yorum yapılmazken, meydana gelen çatışmalarda Araplardan 3, Yahudilerden 9 kişinin öldüğü, toplam 107 kişinin de yaralandığı belirtiliyordu⁸.

⁵ Celal Tevfik Karasapan, *Filistin ve Şark-ül-Ürdün*, Cilt II, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul 1942, s.148.

⁶ Aynı yer, s.148.

⁷ A.g.e., s.156.

⁸ "Kudüs'te sokak muharebeleri oluyor", *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1929.

Cumhuriyet gazetesi'nin dış politika yazarı Muharrem Fevzi (Togay), Ağlama Duvarı olaylarından Filistin Yahudilerini sorumlu tutuyordu. 23 Ocak 1930 tarihli yazısında Ağlama Duvarının Yahudiler için taşıdığı tarihsel önemden bahseden *Muharrem Fevzi*, Ağlama Duvarı'nın Müslümanların kutsal Mescit-i Aksa Caminin avlu duvarlarından birini oluşturduğunu ve bu yüzden İslam mülküne dâhil olduğunu, dolayısıyla Yahudilerin bu duvar üzerinde hak iddia edemeyeceklerini vurguluyordu. Yahudilerin yıllardan beri Ağlama Duvarı'na gidip ibadet etmelerini Osmanlı siyasetinin hoşgörüsüne dayandıran yazar, onların bu duvarı sahiplenmelerinin ve etrafında kışkırtıcı ayinler yapmalarının Filistin Araplarını haklı olarak tahrike sevk ettiği düşüncesindeydi⁹.

1929 Ağustosunda en büyük zararı şüphesiz Filistin Yahudileri görmüştü. Bu yüzden olsa gerekir ki, İngiliz devlet adamlarından James Balfour, Siyonist Teşkilatı başkanı Haim Weizman'a yazdığı bir mektupta Filistin hadiselerini kınamış ve Filistin'deki "Yahudi Yurdu" sözünün gerçekleşeceği sözünü vermiştir.¹⁰ Aynı garantiyi İngiltere Sömürge Bakanı Passfield, kendisini ziyarete gelen Siyonist heyete de vermiş ve "İngiliz Hükümeti'nin Filistin üzerindeki mandasından asla vazgeçmeyeceğini"¹¹ ifade etmiştir

İngiliz devlet adamlarının Siyonist yanlısı açıklamaları, Arapları Filistin'deki düşmanlarının sadece Yahudiler olmadığı gerçeğiyle yüzleştirmiştir. Fakat Araplar, Filistin'deki ilk ayaklanmalarda İngiliz idaresine karşı açık bir tavır koymaktan kaçınmışlardır. Bunda Kudüs Müftüsü Hacı emin El Hüseyini'nin etkisi büyük olmuştur. Müftü, yabancı bir gazetecinin kendisiyle yaptığı mülakatta;

"Gözyaşı Duvarı ile bütün Filistin Müslümanlarının nazarında en mukaddes bir mahal olan Mescid-i Aksa ve civarı üzerinde Yahudiler tarafından bir hak, tasarruf ve mülkiyet iddia olundukça ve hele Filistin'de ekalliyette bulunan Yahudiler, Müslüman ekseriyetine tahakküm arzu ve temayülünü gösterdikçe, sulh ve salahın avdetine intizar etmek abes olacaktır"¹². sözleriyle Arapların Yahudiler hakkındaki endişelerini ve "Ağlama Duvarı" hakkındaki kararlılığını dile getirmiş, bu konuda İngiliz yöneticilerini uyarmıştır.

İngiltere, 1929 ayaklanmalarının ardından Walter Shaw başkanlığında bir hukukçular komitesi ile Sir Jhon Hope Simpson başkanlığında bir iktisatçılar komitesini incelemelerde bulunmak ve rapor hazırlamak üzere Filistin'e göndermiştir. İngiltere, bu iki komitenin hazırlayacağı rapora göre Filistin'in yeni idare şeklini belirleyecekti.

Araştırma Komisyonlarının Filistin'e hareket etmeleriyle birlikte İngiltere'nin Filistin'le ilgili yeni politikasının ne olacağı veya olması gerektiği yönünde İngiliz basınında değerlendirmeler yapılmıştır. Bunlardan birinde *Daily Mail*, İngiltere'nin durumuna dikkat çekmiş ve Manda idaresini uyarmıştır:

"Hakikat şudur ki, İngiltere'nin adalet, şerefi ve şöhreti bütün Müslümanların ve bilhassa Arapların nazarında bir tecrübe devresi geçirmektedir. Bugün mesele bütün Müslümanların ortak davası olmuştur. Yaptığımız incelemelerden anlaşılacaktır ki, Araplar ümitsiz bir haldedirler. Ve bu meselede yapılacak bir yanlışlık Filistin'de müthiş bir patlamaya sebep olabileceği gibi şarkın bütün Müslümanlarını ayağa kaldırabilir"¹³.

⁹ Muharrem Fevzi, "Mescid-i Aksa duvarı", *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1930.

¹⁰ "Filistin isyanı kısmen yatıştı", *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1929.

¹¹ "Filistin'de Asayiş takarrür etti", *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1929.

¹² *Cumhuriyet*, 10 Eylül 1929.

¹³ *Daily Mail*'den naklen, *Vakit*, 4 Kasım 1930.

Aynı gazete Siyonistlerin Filistin’de giderek çoğaldıklarını ve memleketin en verimli topraklarını ele geçirdiklerini bunun da Arapları haklı olarak ayağa kaldırdığını ilave ediyordu.

Filistin Araştırma Komisyonları, Filistin’de Yahudi ve Arap şikâyetlerini dinledikten sonra hazırladıkları raporu 1930 Nisanı’nda hükümete sunmuştur. Raporda Araplar 1929 olaylarından sorumlu tutulmuş ve az sayıdaki Yahudilere saldırmakla suçlanmışlardır¹⁴. Yahudilerin saldırıları ise kendilerini korumaya yönelik tepkiler olarak değerlendirilmiştir. Komisyonlar, İngiliz hükümetine şunları tavsiye etmiştir:

1-İngiliz hükümeti Filistin’le ilgili siyasetini izah eden bir beyanname yayınlamalı,

2-Arap çiftçilere ait toprakların Musevilere satışı engellenmeli,

3-Yerel hükümette Araplar daha geniş biçimde temsil edilmeli,

4-Siyonist teşkilatı ileri gelenlerine Siyonistlerin Filistin’i idare hakkına sahip olmadıkları hatırlatılmalı ve bu idareyi ele almak için Yahudilerin yapacağı faaliyetlere engel olunmalı¹⁵.

Mandalar Komisyonu, 1929 olaylarına ait neşrettiği raporda İngiltere’yi, Filistin’de çıkan ayaklanmaları bastırmak için aldığı tedbirleri tasvip etmekle beraber; siyasi ve iktisadi sahada Arap-Yahudi yakınlaşmasını sağlayamadığından suçlu bulmuştur. İngiliz Hükümeti ise, rapora cevap olarak yazdığı muhtıra; Araplarla Yahudileri uzlaştırmak için yapılan bütün teşebbüslerin, Musevilerle ile asla eşitlik kabul etmeyen Arapların inat ve mukavemeti karşısında daima sonuçsuz kaldığını ifade ederek kendini savunmuştur.¹⁶

İngiltere’nin Çözüm Teklifi: Passfield Beyaz Kitabı

İngiltere, Shaw Komisyonu’nun araştırma ve tavsiyelerine dayanarak Filistin’le ilgili raporunu 1930 yılının Ekimi’nde yayınlamıştır. İngiltere, Passfield Beyaz Kitabı (Passfield White Paper) olarak bilinen bu raporda, Arap ve Yahudi işbirliğine dayanan bir yönetim tavsiye etmekte ise de, raporun esas ağırlığı, Filistin’deki toprak meselesi ve Yahudi göçleri konusunda söyledikleriydi. Şöyle ki:

1-Filistin’de ekilebilir toprakların miktarı 6.544.000 dönümdür. Yahudilerin iyi bir teşkilatlanma ile ve başarılı bir toprak politikası takip ederek 1 milyon dönüm toprağa sahip olmasına karşılık, Arap nüfusun üçte biri topraksızdır. Her Arap ailesinin normal yaşantısı için kuru arazide 130 dönüme ihtiyaç olduğu halde, ortalama ancak 90 dönüm araziye sahip bulunmaktadır. Arap kitlesinin nüfusunu göz önüne alınca aradaki farkı kapatılmak için daha 8 milyon dönüm ekilebilir toprağa ihtiyaç vardır.

2-İngiliz Manda Yönetimi’nin esas görevi, “Filistin halkının diğer kesimlerinin” zararına olmamasını sağlamak iken, bu göçler Araplar için hem toprak yetersizliğine ve hem de işsizliğe sebep olmaktadır.

3-Dolayısıyla hem göçler ve hem de Yahudilere toprak satışı sınırlandırılmalıdır¹⁷.

Diyebiliriz ki Pasfield Beyaz Kitabı, İngiltere’nin Filistin problemine yönelik hazırladığı belgeler içinde, Arapları destekleyen ve Arap görüşlerini benimseyen tek belge olma özelliğine sahiptir.

¹⁴ “Filistinde geçen seneki kargaşalıklardan Araplar mesul tutuluyor”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1930.

¹⁵ “Filistin Tahkikaktı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1930.

¹⁶ “Filistin için idare şekli”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1930.

¹⁷ Fahir Armaoğlu, *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994, s.53.

Muharrem Fevzi, İngiltere'nin Arapları gözetken bu siyaset değişikliğini; İngilizlerin İslam dünyasını karşılama almamak için kullandığı bir manevra olarak değerlendiriyordu. Fevzi'ye göre İngiltere, o sıralarda Londra'da yapılması planlanan Londra-Hint Konferansı'nda kutsal şehir Filistin'e olan ilgileriyle tanınan Hint Müslümanlarının tepkilerine meydan vermek istemiyordu.¹⁸

Hâkimiyet-i Milliye Gazetesi'nin başyazarı Zeki Mesut ise, İngiltere'nin Filistin siyasetini farklı bir açıdan değerlendiriyordu:

“Arap imparatorluğu hayaliyle Arapları Türklere karşı kandıran İngiltere, o vakit Filistin Yahudiliğinin de takviyesi vaadiyle Siyonizm cereyanlarını kazanmak istemiştir. Savaş zamanlarının zor dakikaları geçti. İngiltere, Filistin'i mandası altına aldı. Şimdi İngiltere'nin en çok düşündüğü nokta; İngiliz hâkimiyetinin Filistin'e kesin olarak yerleşmesidir. İngiltere'nin bu hususta bilhassa Hindistan idaresinden alınmış değerli deneyimleri vardır: İhtilaf sokmak sonra hâkim olmak”¹⁹

sözleriyle İngilizlerin Filistin'e yerleşmeyi amaçladıklarını iddia eden Zeki Mesut, bu gerçeğin Arap-Yahudi çatışmalarından dolayı uzun bir süre fark edilemeyeceğini vurguluyordu

İngiltere'nin Passfield Beyaz Kitabı'yla Yahudilerden ziyade Araplara meyletmesi Yahudilerin tepkisine neden olmuştur. Raporun açıklanmasının ardından Dr.Chaim Waizman, Dünya Siyonist Teşkilatı başkanlığından istifa etmiştir²⁰. Weizman'a göre Passfield Beyaz Kitabı Siyonizm'e bir ihanet idi. Beyaz Kitabın yayınlanmasının hemen ardından Filistin'de bulunan Yahudi Milli Meclisi, sekiz saat süren bir toplantıdan sonra manda hükümetiyle irtibatını kestiğini duyurmuştur²¹. Beyaz Kitap gerek İngiltere'deki ve gerekse dünyadaki Yahudilerin sert protestolarına sebep olmuştur.

Passfield Beyaz Kitabı'na Yahudi tepkisi o kadar şiddetli olmuştur ki, İngiltere Başbakanı MacDonald 13 Şubat 1931'de Dr. Weizman'a bir mektup yazarak, Passfield Beyaz Kitabı'nın İngiltere'nin 1917 Balfour Deklarasyonu ile bağlı bulunduğu politikada hiçbir değişiklik meydana getirmediğini söylemek, gerek Yahudi göçleri, gerek toprak konusunda gayet yumuşak ve ümit verici ifadeler kullanmak zorunda kalmıştır.²² MacDonald'ın bu mektubu, Araplar açısından Beyaz Kitab'ın öngördüğü Arap haklarını yok etmesi anlamına geliyordu. Bu yüzden Araplar bu mektuba “Kara Kağıt” demişlerdir. Bu belge onların gözünde uluslararası Yahudi Âlemi'nin Londra'daki nüfuzunu ispat eden bir senetten başka bir şey değildi.

İngiltere'nin bu politika değişikliğinde Yahudi lobilerinin yanında İngiliz hükümetindeki muhalefet cephesinin de etkisi olmuştur. Örneğin Siyonizm'e sempatisiyle bilinen İngiliz devlet adamlarından Lloyd George ve Winston Churchill, İngiltere'nin yayınladığı beyaz kitabı protesto etmiş ve hükümetin bu belge ile daha önce Yahudilere verilen hakları inkâr ettiğini iddia etmiştir.²³

¹⁸ Muharrem Fevzi, “Filistin Meselesi”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1930.

¹⁹ Zeki Mesut, “Orta Zaman Hatıraları”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1929.

²⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 54.

²¹ “Filistin Musevileri Karar Verdiler”, *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1930.

²² “Musevi Yurdu”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1930.

²³ Aynı yer.

Filistin Sorunu'nu yakından takip eden Muharrem Fevzi, İngiltere'nin Siyonistler lehine değişen siyasetini dünya Yahudiliğinin özellikle Amerika'daki Yahudilerin parasal gücüne bağlıyordu. Dr. Weizman'ın bu ekonomik avantajı ustalıklı kullandığına dikkat çeken Fevzi, İngiltere'nin Siyonizm baskısına dayanamayarak Filistin'e koyduğu göç ve mülkiyet edinme yasağını kaldırdığını ifade ediyordu. Fevzi'ye göre, Filistin'de Yahudi Yurdu kurma işinin önünde artık herhangi bir engel kalmamıştı. Fakat İngilizlerin Filistin Araplarının hukuk ve menfaatlerini ne derece himaye edeceği belli değildi.²⁴

Siyonistler, Filistin'e medeniyet götürdüklerini, bu bölgeye hayat verdiklerini ve yine buranın ancak kendileri sayesinde kalkınıp ilerleyebileceğini iddia ediyorlardı. Onlara göre, Filistin olacak olan Yahudi göçleri yılladır ihmal edilen bu bölgenin ekonomik yapısını düzeltebilir ve burada yaşayan Arapların refah düzeyini yükseltebilirdi. Bu yüzden manda sahibi İngilizlerin ve Arapların göç konusunda anlayışlı olmaları gerekiyordu²⁵.

Filistin'in, Avrupa'dan gelen sermaye sahibi Yahudiler'le birlikte eskiye nazaran farklılaştığı doğrudur. Kısa zamanda, bölgenin kullanılmaya uygun olmayan, taşlık ve bataklık arazileri Yahudilerin maharetli ellerinde verimli topraklara dönüştürülmüştür. Vaktiyle, Filistin'deki Siyonist kolonilerini teftişe çıkan iki Osmanlı devlet erkani gördükleri ilerleme karşısında hayret etmişler, Bab-ı Ali'ye tebliğ ettikleri raporlarında “*Her şey ümit ettiğimizden, tasavvur ettiğimizden üstündü*” demişlerdi. Raporlarında Filistin'in portakal ve okaliptüs ağaçlarıyla kaplı bir tatil beldesi haline geldiğini kaydeden yetkililer, ziraatın ilerlemiş olduğuna, küçük sanayinin gelişmeye başladığına da dikkat çekmişlerdi. Bataklıklar kurutulmuş, tifo ve sıtma azalmış, bebeklerin ölümünde azalma olmuştu. Musevi işçilerin bile yaşam standardı oldukça yüksekti. Kısacası Filistin'de “medenî memleketlere benzer bir hayat hüküm sürmekte” idi.²⁶ Her ne kadar Filistin'in bu değişimi gözlerden kaçmamışsa da, “medenilik” sadece Filistin'in Yahudi kesimiyle sınırlı kalmıştır. Filistinli Araplar, bu değişimin hep dışında kalmış, günün birinde zengin Yahudilerin köleleri olacakları korkusuyla her fırsatta tepkilerini ortaya koymuştur. Filistin, Avrupa'dan gelen yabancı göçmenlerle çok değişmiş fakat beklediği huzur ve refahı bulamamıştır.

Filistinli Araplar, henüz 1929 olayları devam ederken Filistin'deki İngiliz manda yönetimine karşı tavrı almış bulunmaktaydı. Onlar, İngiltere'yi Siyonist sempatanlığıyla ve Yahudi göçünü teşvik etmekle suçluyordu. Bu nedenle; Hayfa, Yafa ve Kudüs gibi Filistin'in önde gelen şehirlerinde düzenledikleri mitinglerde, son kargaşalıklarda suçlu bulunan din kardeşlerine destek vermişler ve İngiliz yönetimini protesto etmişlerdir²⁷. Yine Balfour Deklarasyonu'nun ilanının on ikinci yıldönümünde, Kudüs'te bütün Arap dükkânları kapatılmış, camilerin minarelerine varıncaya kadar Araplara ait bütün binalarda protesto alameti olarak siyah bezler örtülmüştür. Her tarafa “*kahrolsun Balfour Beyannamesi*” ibaresini içeren levhalar asılmıştır²⁸. Bu arada Arap ileri gelenleri yayınladıkları gizli beyannamelerde dindaşlarının dikkatini Yahudi tehlikesine çekerek “*Yahudilerden topraktan başka bir şey satın alınmamasını*” tavsiye etmiştir.²⁹

Passfield Beyaz Kitabı 1930 yılında yayınlandığında, tam anlamıyla olmasa da Araplar arasında belli bir ölçüde memnunlukla karşılanmıştı. Özellikle, Yahudi göçmenlerine getirdiği

²⁴ Muharrem Fevzi, “Filistin Meselesi”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1931.

²⁵ Mayer W. Weisgal, “Siyonizm Filistin İçin Dini Bir Gaye Bir Saadet Amilidir.” *Ayın Tarihi Dergisi*, Mart 1930, No: 72, s.5777-5781.

²⁶ M. Kemal Öke, *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982, s.148.

²⁷ “Filistin Hadiseleri”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1929.

²⁸ “Filistin Gene Karışıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1929; “Kudüs'te tehlikeli bir gün”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Kasım 1929.

²⁹ “Filistin'de Araplarla Yahudiler yekdiğerini boykot ettiler”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1929.

sınır ve Yahudilerin toprak alımlarını belli şartlara bağlaması Araplarca yeni bir dönemin başlangıcı olarak yorumlanmıştı. Ne var ki, İngiltere'nin Siyonist lobilerin baskılarına dayanamayarak siyasetini Yahudilerin lehine değiştirmesi yeni umutlar yeşermeye başlayan Araplarda hayal kırıklığı yaratmıştır. Bu yüzden Beyaz Kitap'ın açıklanmasının hemen ardından tepkilerini ortaya koymuşlardır.

Filistin Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyini, Beyaz Kitap etrafında İngiltere Başbakanı MacDonald ile yaptığı bir tartışmada “*Tecrübeler gösterdi ki, bizim lehimize olup da Yahudilerin istemediği bütün kararlar uygulanmadı; karar Yahudilerin lehine olunca derhal uygulandı.*”³⁰ sözleriyle İngiltere’yi Siyonist yanlısı olmakla suçluyordu. Müftü, diğer taraftan Filistin’deki İngiliz Yüksek Komiserin’den, Filistin’in Osmanlı Saltanatı zamanında cari olan hukukunun korunması konusunda ricada bulunuyordu. Müftüye göre, Araplara Osmanlı zamanındaki teamüllere uygun olarak hakları geri verilmedikçe “memleketin yeniden altüst olma ihtimali” mevcut idi.³¹

İngiltere Hükümeti’nin göç konusunda Siyonistlere gösterdiği hoşgörü Filistin’deki Yahudi nüfusunun ve buna paralel olarak da Yahudi toprak mülkiyetinin hızla artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler içinde dikkati çeken husus, Filistin Yahudilerinin elindeki toprak miktarının Yahudi nüfusundan daha hızlı artmasıdır. Bu toprak genişlemesi ve Yahudilerin toprağa bağlı hale gelmesi, Arap-Yahudi çatışmalarını körükleyen önemli bir etken olmuştur. Kısaca, Yahudiler toprak unsurunun dışında kaldıkları sürece Filistin’de bir Arap-Yahudi çatışması pek göze çarpmamıştır.

Muharrem Fevzi, Arapların Yahudilere karşı olan tepkilerinin siyasi, iktisadi, dini ve ırki birçok sebebinin olduğunu fakat bunların en önemlisinin siyasi ve iktisadi olduğunu vurguluyordu. Fevzi;

“Yahudi Teşkilatı, para kuvveti ile Arapların elinden pek çok yer satın almış ve kendileri müstahsil (üretici) duruma geçmişlerdir. Ecnebi Yahudilerin harsı ve serveti ne kadar yüksek ise Filistinli yerlilerin ve hatta yerli Musevilerin iktisadi vaziyeti ve medeniyeti o derece kısırdır. Araplar ise bir gün asırlardan beri yaşadıkları bu memlekette yersiz yurtsuz kalmak ihtimalini düşünmüşlerdir³² sözleriyle Arapların, varlıklı Yahudilerin tahakkümü altına girme endişelerinin Arap-Yahudi anlaşmazlığının temel sebebi olduğunu belirtiyordu.

Arapların gösterdiği Yahudi aleyhtarlığı tepkiler Muharrem Fevzi’nin de ifade ettiği gibi temelde iktisadi ve siyasi sebeplere dayanıyordu. Arap ve Yahudilerin sami ırkıdan oldukları düşünüldüğünde, bu iki toplumun anlaşmazlığını salt dini veya ırki sebeplerle açıklamak mantıktan uzaktır. *Ayın Tarihi* dergisinde *Emin Reyhani* isiminde bir Arap yazar bu konuya işaret ediyor ve şu ifadeleri kullanıyordu:

“Arapların gösterdiği Siyonizm aleyhtarlığı ne dini ne de ırki mülahazalardan ilham almamaktadır. Fakat son on sene zarfında bir ellerinde Amerikan parası diğer ellerinde Balfour Beyannamesi olduğu halde Orta Asya’dan ve Orta Avrupa’dan gelen Siyonistler bir

³⁰ Mustafa Tahhan, *Filistin’e Büyük Komplo*, (Çev: Ahmet Özdemir- Muhammet Sakaryalı), Azim Yayınları, İstanbul 1995, s.134.

³¹ *Daily Mail*’den naklen; “Filistin’de Müslümanlar müthiş protesto ettiler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ekim 1929.

³² Muharrem Fevzi, “Filistin Hadiseleri ve İngiltere” *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1929.

imparatorluk rüyasının, bir istila rüyasının pişdarıdır. Araplar bunlara mukavemet etmelidir, ediyorlar ve sonuna kadar edeceklerdir”³³.

Bir yandan İngiliz yönetimine diğer yandan da Yahudilere karşı direnen Filistin Arapları, esasında bir birlikten ve milli şuurdan yoksun bulunuyordu. Başka bir ifadeyle Arap halk kitlesi, Araplıkla Müslümanlık hislerini daima birbirine karıştırmakta ve Arap Milliyetçiliği’ni ancak İslamî görüş açısından ele almakta idi. 1920’den itibaren yapılan gösterilerde “Arap” değil “Osmanlı” bayraklarının ortaya çıkarılması ve Türk Milletinin bağımsızlığı için çalışan Mustafa Kemal Paşa’nın resimlerinin asılması hep bu anlayışın ifadesi idi³⁴.

1931 İslam Konferansı ve Filistin

1929 olaylarında Filistin Araplarının politik yalnızlığı iyice anlaşılmıştı. Passfield Beyaz Kitabı’nın Araplara getirdiği haklar, henüz uygulama safhasına bile geçmeden yok olup gitmişti. Bunun üzerine Araplar, Filistin Sorunu’nu hem geniş bir platformda ele almak hem de başta Arap âlemi olmak üzere tüm İslam dünyasının dikkatini bu konuya çekmek için büyük bir kongre düzenlemeye karar vermiştir. Kongrenin hazırlanmasına Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyini liderlik etmiştir.

Kongrenin gündemi aşağıdaki gibi hazırlanmış ve delegelere duyurulmuştur:

- 1-Müslümanların işbirliği,
- 2-İslâmî kültürün yayılması,
- 3-Müslümanların kutsal yerlerinin savunulması,
- 4-İslam geleneğinin korunması,
- 5-Kudüs’te bir Müslüman üniversitesinin kurulması,
- 6-Hicaz demiryolunun onarılması,³⁵

Konferans, çeşitli İslam ülkelerinden gelen 145 temsilcinin katılımıyla 7 Aralık 1931’de Kudüs’te resmen açılmıştır³⁶. Müftü Hacı Emin el-Hüseyini, konferansın toplanma gayesini şöyle açıklıyordu:

“Birçok İslam beldesi, izzet ve kuvvetini kaybetmiştir. Her biri omuzlarını çökerten şiddetli bela ve musibetlere çarpmıştır. Ama Filistin bu mukaddes beldelerden çok daha büyük bir musibete uğramıştır. Orada bir Yahudi vatanı kurmak gibi onun varlığını tehdit eden bir musibet... Bundan dolayı, ‘onların işleri aralarında bir meşveret iledir’ ayetine uyararak bu mühim meseleyi müzakere etmek üzere bu büyük kongreye çağırmaı düşündük”³⁷.

Kongre, Filistin’e olan Yahudi göçlerini ve Yahudilere toprak satışlarını kabul etmiyor; Yahudilerin kutsal yerler üzerindeki isteklerini reddetmekle birlikte, 1929 yılındaki “Ağlama Duvarı Komisyonu”nun kararlarını da kınıyordu. Kongrede Filistin topraklarını satışını engellemek ve elden çıkan toprakları geri kazanmak için bir fonun kurulması kararlaştırılıyor ve bütün Araplara Yahudi mallarının boykot etmeleri tavsiye ediliyordu³⁸.

³³ Emin Reyhani, “Filistin Hakkında Arap-ve Yahudi Noktai Nazarı” *Ayın Tarihi*, Mart 1930, C. 22, No: 72, s.5763-5769.

³⁴ Karasapan, a.g.e., II, s.156.

³⁵ “Kudüs Kongresi”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1931.

³⁶ Bu konferans için bkz: Tahhan, a.g.e., s. 147-149.

³⁷ Tahhan, a.g.e., s.147-148.

³⁸ Aynı eser, s.84.

1931 Yılında Kudüs'te toplanan İslâm Konferansı'na davet edilen Müslüman ülkelerden biri de Türkiye Cumhuriyeti idi. Bu konuyla ilgili olarak Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde düzenlenen "Kudüs" oturumunda konferansa katılmama kararı alındığı gibi, konferansın içeriğine de tepki gösterilmiştir. 12 Aralık 1931 Tarihinde yapılan oturumda³⁹, Aydın milletvekili Dr. Mazhar Bey'in, Kudüs'te toplanan İslam Konferansı'nda Türk Hükümeti'nin tavrının ne olacağı şeklindeki sorusuna dönemin dışişleri bakanı Tevfik Rüştü Aras şöyle cevap vermiştir:

"Kudüs'te oranın müftüsü tarafından şuradan buradan kendisine iltihak eden arkadaşlarıyla akdine teşebbüs edilen İslam Kongresinin mahiyeti, ilan olunan ruznamesine göre şeriatçıdır. Bu kelimenin manası evvelce vakit vakit Osmanlı İmparatorluğu'nda, diğer memleketlerde ve birkaç sene evvel de Afganistan'da bu nam altında tecelli eden vakalarla artık herkes için münakaşa görmeyecek tarzda malumdur.

İhtilatlı siyasi meseleler, akdi tasavvur edilen kongrede görüşülmeyeceği gibi onun mesaisini tevcihinde Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'ni rahatsız edecek hususata meydan verilmeyeceği ve bilhassa, bir Hilafet meselesinin hiçbir surette mevzubahs olmayacağı ve büyük Britanya Hükümeti'nin bu kongreyi asla himaye ve teşvik etmediği ve ona karşı müdahalesiz kaldığı öğrenilmiştir.

Bu kongre hakkında bize de davetnameler gönderilmiştir. Fakat milletleri terakki yolundan alıkoyan, bu itibarla müessif neticeleri artık münakaşa mevzuu olmayan böyle teşebbüslere Cumhuriyet Türkiye'sinin bir alakası olmayacağı tabidir".⁴⁰

Türk basını, bu konferansa fazla önem vermezken yaptığı değerlendirmelerde adeta Türk kamuoyunun Filistin Sorunu'na bakış açısını özetliyordu. *Cumhuriyet* gazetesi, "Kudüs Kongresinde Dayak" başlığıyla verdiği haberde; kongrenin bir delegenin dövülmesiyle başladığını duyuruyor ve bu kongrenin basitliğine dikkat çekiyordu⁴¹. Benzeri ifadeler *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesi'nde de göze çarpıyordu. Gazete, Kudüs kongresi için "öyle bacadan böyle duman çıkar" ifadesini kullanarak; kongreye Türkiye, İran, Afganistan ve Hicaz hatırı sayılır Müslüman ülkelerinin delege göndermeğe bile lüzum görmediğini yazıyordu⁴².

1931 yılındaki İslami kongre Filistin Sorunu'na yönelik önemli kararlar almasına rağmen, bunları pek uygulama safhasına sokamamıştır. Daha kongrenin devam ettiği günlerde Filistinliler, ihtilaflarını, ailevi ve şahsi çekişmelerini İslam Âleminin önünde bile bir kenara atamamışlardır. Hüseyini ailesinin Filistin'deki iki büyük rakibi Naşâşibi ve Halidi aileleri, müftünün organize ettiği bu kongreye karşı çıkmışlardı. Onlar, müftünün bu kongreyi şahsi çıkarlarına alet ettiğini düşünüyorlardı. Bu yüzden, Hacı Emin ve arkadaşlarının Filistin'deki bütün Müslüman topluluğu temsil etme hakkı olmadığını iddia ederek, Kudüs'teki Kral Davut

³⁹ Aydın mebusu Dr. Mazhar Bey'in, Kudüs'te toplanacak olan İslam Kongresi'ne dair suali ve Hariciye vekili Tevfik Rüştü Aras'ın şifahi cevabı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, (TBMM), Zabıt Ceridesi, 9. Oturum, 1. Celse, C. 5, 1931, s. 2-4.

⁴⁰ (T.B.M.M), Zabıt Ceridesi, C. 5, 1931, s. 2-4. Ayrıca bkz; "Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras'm Kudüs Kongresi hakkındaki beyanati", *Hâkimiyet-i Milliye*, 4 Aralık 1931; "Mecliste Kudüs İçin Müzakere", *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1931.

⁴¹ "Kudüs Kongresinde dayak", *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1931.

⁴² "Kudüs Kongresi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 8 Aralık 1931.

Oteli'nde rakip bir İslami kongre düzenlemiştir⁴³. Böylelikle; Filistin'in önde gelen ailelerinin kendi aralarındaki çıkar çatışmaları ve Filistin konusundaki uzlaşmaz ve hasmane tavırları Filistin direniş hareketini parçalamıştır. Bu parçalanmışlık, Filistinli Arapların Siyonistlerle olan mücadelesini etkisiz hale getirmiştir. Bu nedenle, Filistin direniş hareketi 1936 yılındaki büyük greve kadar bir bütünlük ve organizasyondan yoksun kalmıştır..

1933 Ayaklanması ve Arap Genel Grevi

1933 yılı başlarında Almanya'da Nazi (Nasyonalist-Sosyalist) Partisi'nin iktidara gelmesi ve Yahudi aleyhtarı bir politika takip etmesi çok sayıda Almanya Yahudisinin ülkeden göç etmesine neden olmuştur. Göçler, dünya devletlerini uzun süre meşgul eden bir "Yahudi Mülteciler Sorunu" yaratmıştır. Dünya Yahudileri, ırkdaşlarının Avrupa'da maruz kaldığı baskıları durdurmak ve mülteci durumuna gelenlere güvenli bir sığınak bulmak için, faaliyetlerini özellikle İngiltere ve Amerika üzerinde yoğunlaştırmıştır. Amerika'nın Siyonizm'e verdiği göç desteği, Yahudi mültecilerden rahatsızlık duyan Avrupalı devletler tarafından da desteklenmiş ve binlerce Yahudi mülteci kabileler halinde Filistin'e göç etmiştir.⁴⁴

Göçlere ilk tepki, Arapların 1931 yılındaki İslam Konferansı'nda kurduğu Filistin Yürütme Komisyonu'nun 1933 Martında Araplara hitaben yayınladığı beyanname olmuştur. Beyannamede, Filistin'e meşru ve gayri meşru yollardan yapılan Yahudi göçlerine İngiliz manda idaresinin göz yumduğu ve bu yönetimin kötü niyetinin aşikâr olduğu belirtiliyordu. Ayrıca, "Vatanın bu müşkül zamanlarında evlâtlarını hareket ve fedakarlığa davet ettiği" de yazılı idi⁴⁵.

Araplar, bununla da yetinmeyip, Filistin Yürütme Komisyonu'nu olağanüstü toplantıya çağırılmışlardır. 6 Ekim 1933'te Musa Kasım el-Hüseyni başkanlığında toplanan komisyon, başta Kudüs, Hayfa ve Yafa olmak üzere bütün Filistin'de genel grev ve boykot ilan edilmesini kararlaştırmıştır. 17 Ekim 1933'ten itibaren başlayacak olan greve bütün Filistin halkı davet edilmiştir⁴⁶. Yürütme komisyonunun bu kararı Filistin'in Hıristiyan sakinleri tarafından da kabul edilmiş ve desteklenmiştir.

Nihayet Araplar, 13 Ekim 1933 günü Kudüs'te bir gösteri yürüyüşü düzenlemiştir. Aynı zamanda genel grev ve boykotun da ilan edildiği bu yürüyüşe, hükümet tarafından alınan geniş önlemlere rağmen, çok büyük bir Arap kitlesi katılmıştır. Bu gösteri yürüyüşü, polis kuvvetlerinin sert müdahaleleri ile ancak dağıtılabilmektedir. Gösteri yürüyüşlerinin yasaklanmasına rağmen, 28 Ekim günü Yafa'da da gösteriler yapılmış ve polis burada göstericilere karşı silah kullanmak zorunda kalmıştır. Bunun üzerine Filistin Hükümeti, sokağa çıkma yasağı ilan etmiştir. Akşam saatlerinde de Nablus ve Kudüs'te ayaklanmalar olmuş, halk bu sefer hükümet binalarına saldırmıştır. Polis, halkın üzerine ateş açmak zorunda kalmıştır. Benzeri gösteriler Hayfa şehrinde de meydana gelmiştir⁴⁷.

Cumhuriyet'in yorumsuz verdiği istatistiklere göre; Filistin'de meydana gelen bu karışıklıklarda 1 Polis, 23 Sivil olmak üzere 24 kişi ölmüş, 154 kişide yaralanmıştır⁴⁸.

⁴³ Zvi Elpeleg, *Filistin Ulusal hareketin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyni*, (Çev: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.60.

⁴⁴ Armaoğlu; a.g.e., s. 42.

⁴⁵ Karasapan, a.g.e., II, s.163.

⁴⁶ Tahhan, a.g.e., s. 156. Ayrıca bkz; Karasapan, a.g.e., II, s.163.

⁴⁷ Karasapan, a.g.e., II, s.163-164.

⁴⁸ "Kudüs'te Vaziyet", *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1933.

Filistin’de asayışı ve barışı bozanlar yalnız Araplar değildi. Siyonistlerin müfrit kanadını oluşturan Revizyonistler’den bir grup, İngilizlerin Filistin’deki Yahudi kolonizasyonunu daha da genişletmesi gerektiğini, şayet bunu yapmaya cesaret edemiyorlarsa mandayı başka bir devlete mesela Amerika’ya devretmesi lazım geldiğini ileri sürüyordu. Bu grubun, İngiltere’nin Filistin’e kaçak olarak yerleşen bazı Yahudileri tutuklamasını bahane ederek Tel Aviv sokaklarında başlattığı karışıklıklarda 6’sı Polis olmak üzere 10 kişi yaralanmıştır⁴⁹.

1933 yılında Filistin’de meydana gelen çatışmalar kısa zamanda civar Arap ülkelerine de sıçramıştır. Amman’da İngilizler aleyhine gösteri yürüyüşü yapılmış, Filistinli Araplar lehine sloganlar atılmıştır. Aynı şekilde, Kahire’de de Kudüs olayları protesto edilmiş, Mısır gazeteleri, Yahudileri lanetleyen fakat Arapları öven neşriyat yapmışlardır. Bu yüzden İngiltere sakıncalı olduğu gerekçesiyle bu gazetelerin Filistin’e girişini bir süre için men etmiştir⁵⁰. Fakat, bu yayınlar el altından Filistin’e girmeye devam etmiştir.

1933 olayları, Filistin Yürütme Komisyonu’nun yaklaşık üç ay süren genel grevi durdurmasıyla sona ermiştir. Komisyon, grevin amacına ulaştığı noktada hemfikirdi. Komisyona göre Araplar, Yahudi göçlerinin durdurulması konusunda kararlılığını ve tavizsiz tutumlarını hem İngiltere Hükümeti’ne hem de Yahudilere karşı göstermiş bulunmaktaydı.

Filistin Yüksek Komiseri Artur Wauchope, İngiliz sömürgeler bakanına verdiği raporda; Ekim 1933 Ayaklanması’nın “hükümete ve İngilizlere karşı bir damga taşıdığını, Yahudilerin hedef alınmadığını ve ayaklanmanın hızlanan Yahudi göçüne karşı bir tepki niteliğinde” olduğunu ifade etmiştir⁵¹. Görüldüğü gibi İngiltere Hükümeti, Arap ayaklanmasının sebebinin tabii bir Yahudi aleyhtarlığı hareketinden çok hızla akan Yahudi göçleri olduğunu fark etmiştir. Fakat yine de uluslararası baskılar nedeniyle ki, Filistin’e olan Yahudi göçlerine kesin bir sınır koymamıştır.

Muharrem Fevzi, “*Arap Âlemi Galeyarda*” başlıklı yazıda; Almanya’dan kovulan Yahudilerin Filistin’e doldurulmasına karşı yerli Arapların İngiliz idaresine karşı başlattığı isyanın, mahalli bir hareket olmaktan çıkıp bütün Arap Âlemi’ni ilgilendiren bir mesele haline geldiğine dikkat çekiyordu. Arap gazetelerinin konuya olan ilgisine değinen Fevzi, ilk kez Arap basınının 1933 olaylarıyla birlikte Avrupalıların müdahalesine ve hâkimiyetine karşı aynı anda isyan ettiğini vurguluyordu⁵².

Filistin’in çeşitli yerlerinde meydana gelen 1933 olayları öncekilerden bazı yönlerden farklı olmuştur. Bu ayaklanmaların 1929’dakinden farkı, 1929’dakilerin Yahudilere yönelmesine karşılık bunun doğrudan doğruya Yahudi göçüne yönelmesi ve bu nedenle daha ileri bir bilinç düzeyini temsil etmesiydi Filistinli Arap halkı, Yahudi göçünün arkasındaki esas gücün sömürgeci İngiltere olduğunu fark etmişti. Bu nedenle Araplar, 1933 ayaklanmasında doğrudan İngiliz makamlarını hedef almışlardır. 1933 ayaklanmaları, üç yıl sonra patlayacak olan 1936 ayaklanmasının habercisi olmuştur.

⁴⁹ “Filistin’de Yahudi aleyhtarlığı”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1933.

⁵⁰ *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1933.

⁵¹ Esat Sakar, *Filistin İşçi Hareketi*, (Çev: Omar Muhabiş), Pele Sor Yayınları, İstanbul 1991, s.151.

⁵² Muharrem Fevzi, “Arap Âlemi Galeyarda”, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1933.

1936 Arap Ayaklanması ve Arap Genel Grevi

1935 Yılında Belçika'dan çimento yüklü olarak gelen bir vapurda Yahudiler tarafından ısmarlanmış gizli silahların bulunması, 1936'daki Arap ayaklanmasının habercisi olmuştur. Bu olay üzerine Arap gazeteleri, Yahudiler aleyhine neşriyata başlamışlar ve Arapları Yahudilerin gizliden gizliye silahlandıkları konusunda uyarılmışlardı. Üstelik Arap dükkânları kısa süreli olarak kepenk kapatarak tepkilerini ortaya koymuşlardı.⁵³ Bu olay, Filistinli Arapları 1939 yılına değin sürecek olan büyük bir ayaklanmanın eşiğine getirmiştir

Arapların beklenen isyanı, 15 Nisan 1936'da Tul Kerim-Nablus yolunda İki Yahudi'nin Arap çeteleri tarafından öldürülmesiyle başlamıştır. Bir gün sonra, Yahudilerin Tel-Aviv'de iki Arabı öldürerek Araplara karşılık vermesi ve şehrin sokaklarında Arap aleyhtarı gösteriler düzenlemeleri Arap-Yahudi gerginliğini iyice körüklemiştir.⁵⁴

Bu arada Arap partileri, 25 Nisan 1936'da birleşerek Arap Yüksek Komitesi'ni kurmuşlardır. Başkanlığına Kudüs müftüsü Hacı el-Hüseyni'nin getirildiği bu komite bundan böyle Filistinli Arapların adeta hükümeti vazifesini görecektir. Komite, ilk olarak Arapları bütün Filistin'de genel greve davet etmiştir. Arap Yüksek Komitesinin genel grev çağrısı Filistinli Araplardan büyük destek görmüş, kısa süre içinde Kudüs, Yafa, Nablus başta olmak üzere Filistin'in birçok şehrinde Arap işyerleri mesailerine son vermiştir. Yahudilerle her türlü ticari ve beşeri münasebetler kesilmiştir. Arap basını da greve geniş destek vermiş ve Yahudilerle mücadele etme kararı almıştır.

Yüksek Arap Komitesi yaptığı açıklamada, İngiliz Hükümeti'nin Arap isteklerini kabul etmediği sürece grevin durdurulmasının söz konusu olmadığını bildirmiştir. Arapların istekleri şunlardı:

- 1-Yahudi göçünün kesin olarak durdurulması ve engellenmesi,
- 2-Arap topraklarının Yahudilere satışının engellenmesi,
- 3-Milli bir "Arap Hükümeti"nin kurulması,⁵⁵

Kudüs Müftüsü, Yüksek Arap Komitesi Başkanı sıfatıyla yaptığı bir açıklamada, Müslümanlarla Hıristiyanların Siyonistlere karşı birleşmesi gerektiğini vurguluyordu⁵⁶. Müftünün amacı Arap Yüksek Komitesinde bulunan iki Hıristiyan üyeden de faydalanarak geniş tabanlı bir mücadele oluşturmaktı. Nitekim bunda da başarılı olmuş, ilerleyen zamanlarda Filistin'in Hıristiyan Arapları da Müslümanlarla aynı safta yer almıştır.

Genel Grev devam ederken Arapların Yahudilere ve Yahudi mülklerine olan saldırıları da ciddi boyutlara ulaşmıştı. Yafa, Beytülahim ve Nablus gibi Yahudi nüfusunun az olduğu şehirlerde Yahudi mahalleleri ateşe verilmiş, halkı da kaçmaya zorlanmıştır. Yahudilere ait yaklaşık 200.000 hektar ekili arazi ürünleriyle birlikte imha edilmiştir⁵⁷. 1936 yılının Mayısına gelindiğinde Filistin'e tam bir terörizm havası hâkim olmuştu. Arap köylü ve işçileri silahlanarak çeteler oluşturmuş ve geniş kitleler halinde ülkenin dağlık mevkilerine çıkmıştı.

Cumhuriyet'e göre Filistin'de meydana gelen bu kargaşa ortamının sebebi; Filistin'e olan Yahudi göçünün durmaksızın devam etmesiydi. Hızlanan Yahudi göçüyle telaşa düşen Araplar, günün birinde kendi öz vatanlarında azınlık durumuna düşebilirlerdi. Bu durum,

⁵³ Eugen Jhon, "Arap ittifadı cereyanlar", *Türkisch Post*, 26-27 Kasım 1935.

⁵⁴ Karasapan a.g.e., II, s. 168.

⁵⁵ "Kudüs şehri yanıyor", *Kurun* 27 Nisan 1936; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1936.

⁵⁶ " Müftü Filistindeki Yahudilere karşı 'Müslümanlarla Hıristiyanlar birleşmelidir' diyor", *Kurun* 2 Mayıs 1936; "Filistinde işler sarpa sarıyor", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1936.

⁵⁷ "Filistinde işler sarpa sarıyor", *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1936.

Arapları endişeye ve şiddete sevk ediyordu. Aynı gazete, Filistin'deki Yahudi müesseselerinin Arap işçi çalıştırmaktan kaçındığını, bunun da Arap işçilerini ekonomik çöküntüye uğrattığına işaret ediyordu⁵⁸.

1936 yılındaki ayaklanmalarını her ne kadar Araplar başlatmışsa da, Yahudilerin Araplara yönelik olan kışkırtıcı faaliyetlerini de göz ardı etmemek gerekir. Londra'da yayınlanan *Evening Standart Gazetesi*, Yahudi basının göç konusundaki sorumsuz beyanlarının İngiliz Hükümetini zor durumda bıraktığına işaret ederek, Yahudi Federasyonu'nu, Filistin'deki Yahudi kolonizasyonunu Filistin'in yanı sıra civar ülkelere doğru genişletme yönünde karar almasını apaçık bir kışkırtma hareketi olarak değerlendirdiyordu⁵⁹.

İngiltere, Filistin'de meydana gelen Arap ayaklanmasını ve genel grevini aldığı tüm önlemlere rağmen durduramayınca çareyi Arap ülkelerine başvurmakta bulmuştur. Nihayet; Irak, Arabistan, Yemen ve Ürdün gibi Arap ülkelerinin aracılık etmesiyle Arap Yüksek Komitesi grevi durdurma kararı almış ve yaklaşık altı aydan beri devam eden genel grev 1936 Eylülünde sona ermiştir⁶⁰.

Arap ülkelerinin Filistin'e müdahalesini değerlendiren *Tan* gazetesi'nin siyasi köşe yazarı Ömer Rıza Doğrul, Filistin Sorunu'nun, Arap bloğunun Filistin'e olan bu ilgisiyle beraber, Filistin Araplarıyla Yahudileri ilgilendiren bir mesele olmaktan çıkıp bütün Arap Âlemi'ni derinden ilgilendiren bir konu haline geldiğini ve bu sorunun İngiltere ile Araplık Alemi'nin bütün ilişkilerini etkileyeceğini vurguluyordu. Irak hariciye nazırı Nuri Sait Paşa'nın "*Filistin'in dâhilinde veya haricinde Filistin'in baştan başa Yahudi olmasına razı olacak tek bir Arap yoktur*" şeklindeki sözlerine yer veren Doğrul, bu sözlerin Londra basınında aynen dile getirildiğini ve İngiltere'nin dikkatinin çekildiğine işaret ediyordu⁶¹.

Peel Komisyonu Raporu ve Filistin'in Taksimi Sorunu

İngiltere Hükümeti, 1936 yılındaki Arap ayaklanmaları üzerine Hindistan işleri eski bakanlarından Lort William Robert Peel başkanlığında kurulan ve "Kraliyet Filistin Komisyonu" adını alan bir araştırma heyetini Filistin'e göndermiştir.⁶²

Kraliyet Filistin Komisyonu, Kudüs'e vardığında hiç de beklemediği bir ilgisizlikle karşılaşmıştır. Özellikle Filistin'in yerli halkı olan Araplar, komisyonu pek ciddiye almamışlar neden sonra Arap ülkelerinin araya girmesiyle ancak şikâyetlerini beyan etmişlerdir. Komisyon önündeki Arap şikâyetleri şöylece özetlenebilir:

- 1-Yahudilerin Filistin'e olan göçüne engel olunmaması,
- 2-Arap topraklarının Yahudilere satışının engellenmemesi,
- 3-İngilizce ve İbranice'nin resmi dil olarak kullanılması,
- 4-İngiliz ve Yahudi subaylarının istihdamına karşılık Araplara yüksek memuriyetler verilmemesi,

⁵⁸ *Cumhuriyet*, 8 Haziran 1936.

⁵⁹ *Evening Standart*'dan naklen; *Kurun*, 5 Haziran 1936.

⁶⁰ "Filistin'de grev bitti", *Tan*, 11 Eylül 1936.

⁶¹ Ömer Rıza Doğrul, "*Filistin Meselesi*", *Tan*, 19 Eylül 1936.

⁶² *Aydın Tarihi*, Ocak 1937, No: 37, s. 441. Ayrıca bkz; *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1936.

5-Filistin’de topraksız bir Arap halkın ortaya çıkması ve Yahudilerin Arap işçi kullanmaktan kaçınmaları⁶³.

Araplar, öncelikle komisyondan üç isteklerini derhal yerine getirmesini aksi takdirde Filistin’deki kargaşanın hiçbir zaman bitmeyeceğini ifade etmiştir. Arapların bu istekleri; Yahudi göçünün durdurulması, Yahudilere toprak satışının engellenmesi ve Filistin’de milli bir hükümetin kurulması gibi alışla geldik isteklerdi.

Filistin Arapları, çoğunluğa dayanan parlamenter bir hükümetin kurulmasının Arap isteklerinin gerçekleşmesi için uygun bir zemin yaratacağının bilincindeydi. Bu yüzden, Filistin’de çoğunlukla kaldıkları sürece ülke yönetiminde Yahudilere nazaran daha avantajlı olacaklardı. Fakat İngiliz Hükümeti, Yahudilerin Araplar karşısındaki sayısal dezavantajını gidermek için önemli devlet kademelerine Araplardan çok Yahudileri getiriyordu. Ancak bu durum Arapların gözünden kaçmıyor, her fırsatta Araplarca dile getiriliyordu.

Filistinli Araplar, sömürgeci İngilizlerin Manda İdaresi’yle tanıştıklarında Osmanlı Devleti’nin adaletli yönetimini aramaya başlamıştır. Arap liderler, müftü de dâhil, defalarca İngilizlere müracaat ederek Osmanlı dönemindeki statükonun devamını istemiştir. Bu isteklerden biri Kraliyet Filistin Komisyonu’na da yapılmıştır. Filistinli Arap liderlerinden Cemal el-Hüseyni, araştırma heyetine yaptığı açıklamada; Filistin’in Türk idaresinde olduğu zamanlarda Arapların parlamento hürriyetine sahip olduklarını ve bu idarenin tekrar yürürlüğe girmesi gerektiğini ifade etmiştir⁶⁴.

Filistin Kraliyet Komisyonu, Filistin’de yaptığı araştırmalarda Yahudilerin de şikâyet ve isteklerini dinlemiştir. İşin ilginç yanı Yahudilerin de Komisyon önündeki ifadelerinde karışıklıkların esas sebepleri bakımından Araplarla aynı fikirde olmalarıydı. Onlar da huzursuzluğun başlıca sebebinin Arap milliyetçilerinin Balfour Deklarasyonu ve mandaya muhalefetleri olduğunu iddia etmekteydiler. Yahudilerin şikâyet ve istekleri şöylece özetlenebilir:

- 1-Filistin Hükümeti’nin ayaklanmaların bastırılmasında aciz kalması,
- 2-İngiliz idaresinin, Yahudi Milli Yurdunun kurulmasında gösterdiği isteksizlik,
- 3- Yahudi göçüne engel olunması,
- 4-Hükümetin Arap terörizmine boyun eğmesi ve Kudüs Müftüsü’ne gösterdiği müsamaha,
- 5-İngiliz manda memurlarının Arap sempatanlığı yaparak taraf tutmaları,
- 6- Ürdün topraklarının da Yahudi göçlerine açılması,⁶⁵

Filistin Kraliyet Komisyonu, Filistin’de yaptığı iki aylık incelemeden sonra kesin hal şeklinin daha sonra bir Beyaz Kitap’la duyurulacağını belirterek bu ülkeden ayrılmıştır. Komisyonun henüz İngiltere’de çözüm müzakerelerinde bulunduğu sıralarda gayri resmi birtakım projeler batı basınında yer almaya başlamıştı. İngiliz *Daily Herald* gazetesi’ne göre, Filistin konusunda iki çözüm önerisi düşünülmekteydi: Birincisi; Filistin’de biri Arap diğeri Yahudi Devleti olmak üzere iki bağımsız devletin kurulması. İkincisi; Filistin’i iki muhtar kantona ayırarak, mandanın devamını sağlamak. Şayet birinci plan uygulanırsa, Yahudilere;

⁶³ Karasapan, a.g.e., II, s. 173.

⁶⁴ “Araplar Türk idaresini arıyorlar”, *Son Posta*, 15 Ocak 1937.

⁶⁵ Karasapan, a.g.e., II, s.174.

Akka Körfezinden Taberiye'ye kadar olan sahil kesimi, Araplara da; Filistin'in geriye kalan kısmı verilecekti⁶⁶.

Cumhuriyet'e göre, *Daily Herald*'ın bahsini ettiği taksim çözümü hem Yahudiler hem de Araplar tarafından geri çevrilmeye mahkumdu. Çünkü Yahudiler, Filistin'in dar bir koridoruyla yetinmeyip daha fazlasını isteyeceklerdi. Araplar da, Filistin'in en verimli topraklarını ve sahil şeridini Yahudilere terk etmeyeceklerdi. Böylelikle Filistin'deki Arap-Yahudi çatışması sürüp gidecekti⁶⁷.

Nihayet, Kraliyet Komisyonu, Londra'da yaptığı müzakerelerden sonra, Peel Komisyonu Raporu adını alan 404 sayfalık raporunu 1937 Temmuzunda hükümete sunmuştur. Raporunda şöyle denilmektedir:

“... yapılan tecrübeler ve komisyonun gönderdiği deliller üzerine İngiltere Hükümeti, Filistin'de Yahudilerle Arapların taşıdıkları emeller arasında inanılmayacak kadar büyük bir in hilaf bulunduğu, bu emellerin bugünkü manada idaresi altında gerçekleştirilmesine imkan bulunmadığına ve komisyonun tavsiyesi icabınca yapılacak bir “Taksim” projesinin bu davayı halledebilecek en iyi çare olduğuna kanaat getirmiştir.”⁶⁸

Böylece Filistin, Araplarla Yahudiler arasında taksim edilmekteydi. Bu sebeple Peel Komisyonu Raporu'na “Taksim Raporu” da denilmektedir.

Filistin'in taksimini değerlendiren *Haber* gazetesi yazarı Şekip Gündüz, Filistin'in verimli topraklarının Yahudilere bırakılmasını, İngiltere Hükümeti'nin Yahudileri açıkça kayırdığının bir delili olarak görüyordu. Gündüz, İngiltere'nin, maliyesine hükmeden Yahudiliği ihmal edemeyeceğini ve Araplar ne kadar çabalarsa çabalasın İngiltere'nin mutlak suretle “Siyonizm'i” tatmin ederek “Ulusal Yahudi Evi”ni oluşturacağını iddia ediyordu⁶⁹.

Peel Komisyonu Raporu'nu en çetrefil kısmı, taksim sınırları idi. Gerçi komisyon bu taksim için bir plan hazırlamıştı. Fakat, bu plan İngilizleri tatmin etmemiş olmalı ki İngiltere, taksim sınırlarını ayrıntılı olarak belirlemek için Sir Jhon Woohead başkanlığında yeni bir komisyonu 1938 Nisanında Filistin'e göndermiştir.⁷⁰

İngiliz Hükümetinin Peel Komisyonu Raporu'na dayanarak Filistin'i iki kısma ayırması ve aynı anda hem Arapları hem de Yahudileri tatmin etmeye yönelik politikası kısa süre içinde taraflardan sert tepkiler almıştır. Taksim Planı'na en sert tepki beklenildiği gibi Araplardan gelmiştir. Araplar daha önce Filistin'in tamamen kendilerine verilmedikçe ve burada bağımsız bir Arap devleti kurulmadıkça hiçbir çözüm önerisini kabul etmeyeceklerini bildirmişlerdi. Ama yine de, bazı Arap ileri gelenleri İngiltere'nin çözüm önerisinden Araplar adına oldukça ümitliydi. Fakat İngiltere'nin Filistin'i parçalaması ve en verimli bölgelerini Yahudilere bırakması Arapları hayal kırıklığına uğratmıştır.

Filistinli Araplar, taksime olan tepkilerini daha Woodhead Komisyonu'nun Filistin'e ayak basmasından itibaren ortaya koymuşlardır. Bu komisyonun Kudüs'e gelişini “İstiklal İsteriz” naralarıyla karşılayan Araplar, Filistin'in değişik yerlerinde geniş protesto gösterileri

⁶⁶ *Daily Herald*'dan naklen; “Filistin için hazırlanan projeler”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1937.

⁶⁷ “Filistin, Yahudi ve Araplar arasında taksim ediliyor”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1937.

⁶⁸ *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, No: 44, s. 278.

⁶⁹ Şekip Gündüz, “*Filistin*”, *Haber*, 2 Ekim 1937.

⁷⁰ “Filistin Tahkikatı yapacak komisyon”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1938. Ayrıca bkz; *Ayın Tarihi*, Mayıs 1938, No: 53, s. 369.

düzenlemişlerdir. Cezaevlerinde bulunan Arap mahkûmlar bile başlattıkları açlık grevleriyle ırkdaşlarının bu tepkilerine ortak olmuşlardır.⁷¹ Arap Yüksek Komitesi Sekreteri Fuat Aba'nın "Rapor, büyük bir hayal kırıklığı yaratmıştır. Filistin radyosunun hiçbir zaman bu kadar çok dinleyicisi olmamıştı. Yüz binlerce dinleyici arasında hayatlarında ilk defa olarak radyo dinleyen Arap köylüleri bulunmakta idi."⁷² sözleri, Taksim Raporu'nun Filistin Arapları üzerinde bıraktığı tesiri göstermesi bakımından önemlidir. Aynı komitenin bir başka yetkilisi; Filistin'in taksiminin mümkün olmadığını, meselenin ekonomik bir mesele olmaktan çıkıp bir şeref meselesi haline geldiğini vurgulayarak Arapların kararlılığını dile getiriyordu.⁷³

Taksim Raporu'na tepkiler sadece Filistin Araplarından gelmemiştir. Raporun açıklanmasını büyük bir ilgiyle bekleyen Arap Âlemi taksim gündeme gelmesiyle birlikte hemen harekete geçmiştir. Filistin Sorunu'na ilgisiyle tanınan ve İngiltere'nin bağımsızlığını tanıdığı Irak Hükümeti yaptığı açıklamada; Filistin'de bir Yahudi Devleti kurulmasını kabullenemeyeceğini, çünkü taksim planının gerçekleşmesi halinde İslam dünyasının kutsal belde Filistin'i tamamen kaybedebileceğini vurgulamıştır⁷⁴. Bir başka Arap ülkesi olan ve Fransa'nın mandası altında olan Suriye, Filistin'in taksimini resmen reddetmiştir⁷⁵. Ürdün Emiri Abdullah da bir Fransız gazetesine verdiği demeçte; Filistin'in bir Arap toprağı olduğunu bunu İngiltere'nin de tanıdığını ve Arapların Filistin'in taksimini hiçbir zaman kabul etmeyeceklerini açıklamıştır⁷⁶.

Filistin'in taksimi meselesi Arap basınında da geniş yankı bulmuş, özellikle Suriye ve Irak gazeteleri bu konudaki tepkilerinin dile getirmişlerdir. Suriye basını, taksim planını tartışırken Yahudilere bırakılan yerlerin büyük ve verimli topraklardan oluşmasına tepki göstermiştir. Şam'da yayınlanan "Alef-Ba" İngilizlerin Balfour Deklarasyonu'nun yerine getirildiğini kabullenmesini olumlu karşılarken, taksim teklifinin çeşitli yönlerden kabul edilemez olduğunu iddia etmiştir. Gazeteye göre, Yahudilere bırakılan topraklar Filistin'in en verimli kısımlarıydı. Üstelik bu bölgede yaşayan ahalinin çoğunluğu Araplardan oluşuyordu. Yahudi Devleti'ne bırakılan arazi beş milyon dönüm civarında idi ki, bu hâlihazırda Yahudilerin sahip olduğu arazinin beş katı miktarındaydı. Üstelik bu arazi sahil kenarı olup, Yahudilerin şimdiye kadar sahil şeridinde arazisi olmamıştı. Araplara bırakılan dağlık arazi ise tarıma elverişli olmadığından Arap köylü ve çiftçilerine yeterli gelmeyecekti⁷⁷.

Irak basını ise, bir Yahudi Devleti'nin her ne olursa olsun Filistin'de kurulmasının kabul edilemez olduğunu vurguluyor, Almanya ve diğer Avrupa ülkelerinden kovulan Yahudilerin binlerce yıllık Arap topraklarında yerleşmesine izin verilmeyeceğini duyuruyordu. Bağdat'ta yayınlanan 13 Temmuz 1937 tarihli "El-Alemul-Arabi" gazetesi, İngiltere Hükümeti'ni Siyonist yanlısı olmakla suçluyor ve taksime duyduğu kızgınlığı şu cümlelerle dile getiriyordu:

"Ey istismarcılar, bunların hepsi niye? Garp Yahudilerine olan bu fedakarlık niçin? Cihan şeddatlarına (kâfirlerine) gösterilen bu geniş lütuf ve ihsan neden? Büyük Britanya Hükümeti'nin politikası nasıl olur da Filistin vatandaşlarının hukukunu selbettikten (gasp)

⁷¹ *Son Posta*, 5 Mayıs 1938.

⁷² "Araplara göre", *Son Posta*, 9 Temmuz 1937.

⁷³ "Filistin'in bölünme kararından sonra Araplar da Yahudiler de vaziyetten memnun değil", *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937.

⁷⁴ "Filistin'in parçalanmasına Irak taraftar değil", *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1937.

⁷⁵ *Ayın Tarihi*, Mayıs 1938, No: 53, s.370.

⁷⁶ "Mavera-i Ürdün Emiri Abdullahla bir mülakat", *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1938.

⁷⁷ *Alef-Ba*'dan naklen; *Ayın Tarihi*, Ağustos 1937, No:44, s. 282.

sonra bu hakkı Almanya'dan kovulan ve bütün cihan memleketlerine kabul edilmeyen bu garip milliyetçilere verilir?"⁷⁸

İngiltere'nin Filistin'le ilgili Taksim Raporu ve buna karşı oluşan tepki haberleri Türk basınında da ilgiyle izlenmiştir. Muharrem Fevzi'ye göre, Taksim Planı'nda verimli toprakların Yahudilere bırakılması ve kutsal mahallerin İngiliz egemenliğinde kalması bütün Arapları aralarındaki anlaşmazlıklara rağmen birleştirmiştir. İngiltere Hükümeti, Filistin Araplarının hatta buraya komşu bulunan Müslüman Arap devletleri halklarının kendine karşı tarihte ilk defa birleşmiş ve ittihat etmiş oldukları kanaatine gelmişti⁷⁹.

Taksim raporunu irdeleyen *Ulus* yazarı Ahmet Şükrü Esmer, Muharrem Fevzi'yle paralel düşüncelere sahipti. Şükrü Esmer'e göre Filistin Sorunu; Mandater devlet İngiltere, Filistin Arapları ve Filistin Yahudileri arasında bir mesele olmaktan çıkıp bütün Arap ve Yahudi Dünyası'nı ilgilendiren geniş bir mesele haline gelmiştir. Filistin Sorunu'nun yeni başlayan Arap Milliyetçiliği'ni körüklemesi bakımından yapıcı bir işlev gördüğüne de dikkat çeken yazar, bu sorunun Araplar arasında manevi bir bağ oluşturduğunu vurguluyordu⁸⁰.

Filistin Sorunu'nun bütün Arap Âlemi'ni ilgilendiren bir dava haline geldiğine dikkat çeken *Akşam* yazarı *Feyzullah Kuzan* da, İngiltere'nin egemenliğinde yaşayan yüz milyondan fazla Müslüman'ın aydınından köylüsüne kadar mukaddes olan Filistin'in parçalanmasını ve burada gayri Müslim bir devlet kurulmasını bir türlü hazmedemediklerine dikkat çekiyordu.⁸¹

Taksim kararının açıklanmasıyla birlikte, 1936 yılındaki Genel Grev'den bu yana şiddetlenen terörizm daha da alevlenmiştir. 26 Kasım 1937'de Celile (Galile) bölgesinde iki İngiliz görevlisinin Arap milisler tarafından öldürülmesi üzerine Arap liderlerden pek çoğu tutuklanarak Filistin dışına sürülmüştür.⁸² Bu arada Kudüs Müftüsü ve Filistin Arap hareketinin yönlendiricisi Hacı Emin el-Hüseyni tutuklanacağını haber alınca 17 Temmuz 1937'de Haram-ı Şerife kaçmıştır. İngilizler, Arap Dünyası'ndan bekledikleri olumsuz tepkiler yüzünden onu Müslümanların kutsal mahallinde tutuklamaktan çekinmiştir. Müftü, daha sonra bir yolunu bulup Fransız Mandasındaki Lübnan'a iltica etmiştir.

Müftü, Lübnan'da bulunduğu sıralarda kendine röportaja gelen *Paris Soir* adlı bir Fransız gazetesinin Filistin'in taksimi'yle ilgili sorularını cevaplandırmış, bütün Filistinli Arapların şiddetle taksimden aleyhinde olduğunu belirterek aşağıdaki açıklamayı yapmıştır:

"Arap milleti, Filistin'in İngiltere tarafından teklif edilen taksimine katıyen müsaade etmeyecektir. Bu taksim sonucunda Arap topraklarının en verimli parçaları elden çıkmaktadır. Bin üç yüz seneden beri bu topraklar Araplarındır. Ve Araplar bu topraklar üzerinde sahip kalmak istemektedirler. Arapları hiçbir çözüm şekli tatmin edemez. Arapların istedikleri mutlak bağımsızlıktır."⁸³

⁷⁸ *El-Alemul-Arabi'den* naklen; *Ayin Tarihi*, Ağustos 1937, No:44, s. 283.

⁷⁹ Muharrem Fevzi, "*İngiltere İmparatorluğu ve Filistin*", *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1937.

⁸⁰ Ahmet Şükrü Esmer, "*Filistin, İngiltere ve Milletler Cemiyeti*", *Ulus*, 19 Eylül 1937.

⁸¹ Feyzullah Kuzan, "*Filistin vaziyeti ve İngiltere*", *Akşam*, 11 Kasım 1937.

⁸² Bunlar, Arap Partisi lideri Cemal Efendi el-Hüseyni, Arap Yüksek Komitesi'nin saymanı Ahmet Hilmi Paşa, Arap Yüksek Komitesinin sekreteri Fuad Efendi Saba, Arap Gençlik Derneği'nin başkanı Yakup Efendi Guseyn, Kudüs Belediye Başkanı Dr. Hüseyin Fahri Efendi el-Halidi idi. Bu tutuklamalar için bkz; *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1937.

⁸³ "Müftü Musolini ile görüşecekmiş", *Son Posta*, 19 Ekim 1937. Ayrıca bkz; "Filistinde Yeni hadiseler", *Son Telgraf*, 22 Ekim 1937.

Filistin'in taksim kararına bölgenin Hıristiyan halkı da tepki göstermiştir. *Cumhuriyet*'in Kudüs muhabirinin gönderdiği mektuplara göre, Müslüman ve Hıristiyan Araplar ortak düşman olarak gördükleri Yahudilere karşı birlikte mücadele veriyorlardı. Yayınladıkları ortak beyannamelerde Filistin Sorunu'nun ister Müslüman ister Hıristiyan olsun bütün Arap âleminin ortak davası olduğunu ifade ediyorlardı⁸⁴. Hatta bu işbirliğinin bir belirtisi olarak da cami ve kilise resimlerinin yan yana durduğu pullar bastırıyorlardı⁸⁵.

Ayın Tarihi dergisinde yer alan bir habere göre; Hıristiyan Arapların mensubu bulunduğu dört kilisenin papazı İngiliz kamuoyuna hitaben yayınladıkları beyannamede İngiliz Hükümeti'nin Araplara karşı olan politikasını protesto ederek “İsa'nın topraklarında Hıristiyanların Yahudi hâkimiyeti altına konulamayacağını”⁸⁶ ilan ediyorlardı.

Cumhuriyet'in Kudüs muhabiri, Filistin'de Yahudilere karşı oluşturulan bu Arap-Hıristiyan ittifakını bir taraftan Araplık dayanışması, diğer taraftan da Yahudi aleyhtarı ve sömürgecilik düşmanı bir nevi “Nasyonal Sosyalizm” hareketi olarak nitelendiriyordu⁸⁷.

Filistin'i parçalayan Peel Raporu'na en sert tepkiler beklenildiği gibi Araplardan gelmişti. Fakat, İngilizleri şaşırtan olay Yahudilerin de Araplar kadar taksim kararı'na muhalefet etmeleri olmuştur. Henüz Filistin'in taksimi kesinleşmeden önce Filistin'in parçalanabileceğine dair duyumlar alan Filistin Yahudi Partisi, hiçbir Yahudi'nin Filistin'in parçalanmasını kabul edemeyeceğini bildirmiştir. Taksim planı resmileştiğinde, Filistin Yahudileri buna tepki olarak kabileler halinde Ağlama Duvarı'na yürümüşler ve Filistin'in parçalanmaması için dua etmişlerdir⁸⁸.

1937 Ağustosunda toplanan 20. Siyonist Kongresi'nde bilhassa Peel Komisyonu'nun “taksim” teklifi tartışılmış ve reddedilmiştir⁸⁹. Kongrede kabul edilen kararlar ise, Siyonistlerin 1917 Balfour Deklarasyonu'nda adı geçen “Yahudi Yurdu” ile kafalarında nasıl bir harita çizmiş olduklarını göstermekteydi. Kararlara göre, 1917 Deklarasyonu'nun, Yahudi milli yurdunun kurulmasını öngördüğü Filistin, “Tarihi Filistin'in” tamamıdır ve buna Ürdün toprakları da dâhildir. Yani Şeria nehrinin iki tarafı... Kongre, bu şekilde belirtilen Filistin toprakları üzerinde bir “Yahudi Devleti”in kurulması için Siyonist Teşkilatının yürütme kuruluna İngiliz Hükümeti ile müzakerelere girme görevini vermektedir.

Gerçekte Peel Raporu, Filistin'de bir Yahudi Devleti'nden bahsederek Yahudilerin özlemini çektiği “yurt”un da ötesinde bir “devlet” bahşediyordu Böylelikle Balfour'un 1917'de Yahudilere verdiği “yurt” sözü fazlasıyla gerçekleşmiş oluyordu. İlginçtir ki, bütün bu kazançlar Yahudileri tatmin edememiştir. *İngiliz Daily Herald* gazetesi'ne göre bunun sebebi, Yahudilerin sadece kendileri tarafından idare edilen bir Filistin istemelerinden kaynaklanıyordu⁹⁰.

Londra Konferansı

Woodhead Komisyonu, Filistin'de yaptığı incelemelerden sonra hazırladığı raporu Kasım 1938 başlarında hükümete sunmuştur⁹¹. Rapor, Filistin'i Arap devleti, Yahudi Devleti ve İngiliz Mandası olmak üzere üç kısma ayırmış ve sınırlarını çizmişti. Buna göre, Arap Devleti'nin 453.000 nüfusu ve 7.393.000 dönüm toprağı; Yahudi Devleti'nin 436.000 nüfusu

⁸⁴ V. Mihri, “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1938.

⁸⁵ V. Mihri, “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1938.

⁸⁶ *Ayın Tarihi*, Aralık 1938, No: 61, s. 374.

⁸⁷ V. Mihri, “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1938.

⁸⁸ *Son Posta*, 8 Temmuz 1937.

⁸⁹ Karasapan, a.g.e., II, s. 180; *Ayın Tarihi*, Eylül 1937, No: 45, s. 180.

⁹⁰ *Daily Herald*'den naklen; *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937.

⁹¹ Woodhead Komisyonunu taksim esasları için bkz; Karasapan, a.g.e., II, s. 185-187.

ve 1.257.000 dönüm toprağı ve İngiliz Mandası'nın ise, 505.800'ü Arap ve 157.500'ü Yahudi olmak üzere 663.300 nüfusu ve 6.971.000 dönüm toprağı olacaktı.

Ne var ki, Woodhead Komisyonu'nun bu teklifi kendi içinde bile oybirliğı ile kabul edilmemiş ve raporda farklı teklifler de öne sürülmüştü⁹². Kaldı ki komisyonun oybirliğı ile kabul ettiği taksim şeklini İngiltere Hükümeti de beğenmemiş ve taksim fikrinden vazgeçmiştir.⁹³ İngiltere, bu konunun Londra'da yapılacak bir yuvarlak masa toplantısında tekrar ele alınacağını açıklamıştır. Şayet, Londra'daki müzakereler başarısızlıkla sonuçlanırsa hükümet kendi belirleyeceği bir çözümde karar kılacaktı. Londra Konferansı'na Araplar ve Yahudiler aynı anda davet ediliyordu.

İngiltere Hükümeti, Filistin Araplarının yanı sıra diğer Arap ülkelerini de Londra Konferansı'na davet etmiştir. Arap ülkelerinin Filistin olan ilgisini göz ardı edemeyen İngiltere, böylelikle Arap dünyasından gelecek olumsuz tepkileri önlemeye çalışmıştır. İngiltere Hükümeti, taksim planının gündeme gelmesiyle birlikte Arap devletlerinin Filistin'e olan ilgisini görmüş, bundan sonraki politikalarında Arap ülkelerinin de görüş ve tavsiyelerini alma ihtiyacı hissetmiştir.

Ahmet Şükrü Esmer, İngiliz Hükümeti'nin Londra Konferansı'na geniş bir katılımı sağlamaya yönelik çabasının bu devletin mümkün olduğu kadar fazla zümrenin temsiline yer vermek bahanesiyle, Filistin Arapları arasına tefrika sokmak ve Müftü'nün nüfuzunu kırmak amacına yönelik olduğunu ifade ediyordu. İngilizlerin vaktiyle Hindistan Konferansı'nda da aynı politik taktiğı kullandığına dikkat çeken Esmer, bunu bilen Hintli lider Gandhi'nin konferansa katılmadığını ve İngilizlerin oyununa gelmediğini vurguluyordu. "*Balfour Beyannamesi kaleme alınırken Arapların reyleri hiç sorulmamıştı. Bugün de sorulmadık hiç kimse kalmasın deniliyor. Acaba bu dünkü hareketin kefareti mi, yoksa yeni bir politika manevrası mı?*" sözleriyle yazısını noktalayan Esmer, İngilizlerin samimiyetsizliğine dikkat çekiyordu⁹⁴.

Filistin Arapları, Yahudilerin bu toplantıda taraf olamayacağı gerekçesiyle İngilizlerin konferans teklifini başlangıçta kabul etmemiştir. Fakat uzun süren yazışmalardan sonra kendi belirleyecekleri bir heyetle toplantıya katılmayı kabul etmiştir.

Arap Devletleri, Londra'ya gitmeden önce Kahire'de bir araya gelerek Filistin konusundaki politikalarını gözden geçirip ortak bir Arap Misakı belirlemişlerdir. 7-11 Ekim 1938 tarihinde toplanan bu "Arap Milli Kongresi"ne Filistin, Irak, Suriye, Lübnan, Yemen, Ürdün, Fas ve Mısır'dan 2000 kadar delege katılmıştır⁹⁵. Bu kongreye Hindistan Müslümanları da temsilci göndermişlerdir. Kongrede kabul edilen Arap istekleri şunlardı:

- 1-Balfour Deklarasyonundan vazgeçilmesi,
- 2-Filistin'e olan Yahudi göçlerinin durdurulması,
- 3-Filistin'in taksiminden kesinlikle vazgeçilmesi,

4-Filistin'de nüfusun nispî temsili (yani Arap çoğunluğa dayanan) esasına göre seçilmiş bir milli anayasal hükümetin kurulması,

⁹² Bu teklifler için bkz; *Akşam*, 10 Kasım 1938; *Cumhuriyet*, 29 Kasım 1938.

⁹³ *Son Telgraf*, 17 Ekim 1938; "İngiltere Filistin'in taksiminden vazgeçti", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1938.

⁹⁴ Ahmet Şükrü esmer, "Filistin Araplarının Temsili", *Son Telgraf*, 20 Aralık 1938.

⁹⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 52.

5-Derhal siyasi bir genel af ilanı⁹⁶.

Kahire Konferansı'nı yerinde izleyen *Cumhuriyet*'in Kahire muhabiri, Londra Konferansı öncesi toplanan bu kongreyi Arapların İngilizlere verdiği bir nevi "ültimat" olarak değerlendiriyordu. İngilizlerin, 16 milyonluk Yahudi Âlemi'yle 60 milyonluk Arap Âlemi arasında bir seçim yapması gerektiğini belirten muhabir, İngilizlerin güçlü bir Arap muhalefetiyle karşı kaşıya olduğu kanısındaydı. Kongreye katılan delegelerin geldikleri ülkelerin nüfuzlu insanlarından oluşmalarına dikkat çeken muhabir, Yugoslavya ve Hindistan gibi ülkelerden Müslüman temsilcilerin gelmesinin Filistin'i İslam Âlemi'nin bir meselesi durumuna getirdiğini vurguluyordu⁹⁷.

İngiltere, Londra Konferansı dolayısıyla 1937 Kasımında tutuklayıp Seychelles Adalarına sürdüğü Filistin Arap liderlerini serbest bırakmıştır. Bu liderler 16 Ocak 1939'da Lübnan'da Cuniye'de Kudüs Müftüsü Hacı Emin el-Hüseyni ile bir toplantı yaparak Filistin delegasyonunu tespit etmiştir.⁹⁸ İngiliz Hükümeti, Arapların bütün ısrarlarına rağmen Filistin hadiselerinden sorumlu gördüğü Kudüs Müftüsü'nün Londra Konferansı'na katılmasına izin vermemiştir.

Son Telgraf, "Filistin'in Taksimi Artık Suya Düştü" başlığıyla verdiği geniş bir yazıda konferans öncesi Arap dünyasındaki hazırlık görüşmelerinden bahsediyordu. Kudüs Müftüsü ve Filistin olaylarına karışmış Arapların dışında tüm Arap temsilcilerinin konferansa katılabileceğine işaret eden gazete, Arapları Londra Konferansı'nda endişelendiren en önemli meselenin Balfour Deklarasyonu ve bunun Yahudilere getirdiği bir takım haklar olduğunu vurguluyordu. *Son Telgraf*'a göre bu deklarasyon, Araplar ve Yahudiler tarafından çok farklı şekillerde algılandığı gibi İngiltere tarafından da çok farklı yorumlanıyordu. Dolayısıyla bu muğlak mesele Londra görüşmelerini çıkmaza sokabilirdi.⁹⁹

Filistin Sorunu'nu titizlikle takip eden Muharrem Fevzi, İngilizlerin Londra Konferansını toplamasında bilinmeyen sebeplere değiniyordu. Muharrem Fevzi'ye göre, her ne kadar İngiliz Hükümeti'nin amacı Araplarla Yahudileri Londra'da bir araya getirip görünürde uzlaştırmak olsa da durum biraz farklıydı. Gerçekte İngilizler, 1929 Yılındaki Ağlama Duvarı meselesiyle İslam ülkeleriyle bozulan ilişkilerini düzelterip, bu ülkeler nezdindeki eski nüfuz ve itibarını tekrar kazanmak istiyordu. İngiltere'yi böyle bir siyaset izlemeye sevk eden sebep, güçlü İtalya'nın Arap Âlemi'nde günden güne artan nüfuzu ve itibarıydı. İtalyan lider Musolini'ye Trablusgarb seyahati sırasında yerli Arapların "Seyfül İslam" namıyla hediye ettikleri kılıç bu durumun en güzel ispatıydı. Muharrem Fevzi, İngiltere'nin bu sebeplerden dolayı Londra Konferansı'nda Arap yanlısı bir siyaset izleyeceğini, bunun için de "Yahudi Davası"ndan vazgeçeceğini belirtiyordu¹⁰⁰.

Londra Konferansı, 7 Şubat 1939'da başlayıp 17 Mart 1939'da sona ermiştir. Konferansa sadece Filistin Arapları değil, Mısır, Irak, Suudi Arabistan, Yemen ve Ürdün delegeleri de katılmıştır. Yahudileri, Chaim Weizman başkanlığında 42 kişiden oluşan bir heyet temsil etmiştir.

⁹⁶ "Kahire Mektubu", *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1938; "Filistinde Müslüman ve Hıristiyan Araplar müşterek bir cephe kurdular", *Akşam*, 11 Aralık 1938.

⁹⁷ "Kahire Mektubu", *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1938.

⁹⁸ Londra Konferansında Mısır'ı Prens Abdülmünaim ve Ali Mahir Paşa, Irak'ı Hariciye Nazırı Nuri Said Paşa ve Tevfik Bey es-Süveydi, Suudi Arabistan'ı Kral İbnissud'un büyük oğlu Emir Faysal ve hariciye nazırı Fuad Hamza, Yemen'i İmam Yahya'nın oğlu Seyfül-İslam, Ürdün'ü de Reisül Vüzera Tevfik Paşa Abdülhuda temsil etmekteydi. Bkz.. Armaoğlu, a.g.e., s. 57.

⁹⁹ "Filistin'in Taksimi artık Suya Düştü", *Son Telgraf*, 28 Aralık 1938.

¹⁰⁰ Muharrem Fevzi, "Londra Arap Kongresi", *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1939.

İngiltere Sömürge Bakanı Malcon Macdonald, konferans öncesi yaptığı bir basın açıklamasında;

“Her ne kadar kuvvet kullanmak kaçınılmaz ise de, meseleyi sadece kuvvet halledemez. Meseleyi hal için askeri değil, siyasi çözüm lazımdır. Hükümet meseleyi siyasi yönden ele almak konusunda vakit kaybetmemiştir. Araplarla Yahudiler arasında bir anlaşma yapılmalıdır. Bizim gayretimiz meseleyi münakaşa ve müzakere ile halletmek olacaktır.”¹⁰¹ diyerek tarafları diplomatik çözüme çağırmıştır.

Konferans “yuvarlak masa” etrafında olmamıştır. Araplar, Yahudi delegasyonu ile aynı masaya oturmayı kabul etmemişlerdir. Bundan dolayı İngiliz hükümet yetkilileri delegasyonlarla ayrı ayrı müzakere yapmışlardır.

Araplar, Londra Konferansı’nda aşağıdaki isteklerinden taviz vermemişlerdir:

- 1-Filistin’de bir Yahudi Devleti kurulmasından vazgeçilmesi,
- 2-Yahudi göçlerinin ve Yahudilere arazi satışının yasaklanması,
- 3-Arap devletlerinin tam istiklale kavuşturulması,
- 4-Filistin’de Arap bağımsızlığının tanınması¹⁰².

Araplar, söz konusu isteklerini 1915 yılında gerçekleşen Hüseyin-McMahon yazışmalarına dayandırıyor. Araplara göre, İngilizler bu yazışmalarda vaat ettikleri hakları vermediği gibi, Balfour Deklarasyonu’nu imzalayarak Filistin gibi bir Arap toprağını Yahudilere vermişlerdi. 1917 yılında Balfour’un Yahudilere karşı verdiği söz yerine getirilmiş; fakat, Arapların savaşta Türklere karşı ayaklanmasının mükafatı yani “Bağımsız Arap Devlet”i kurulmamıştı. Bunun üzerine İngiltere, Arapların Hüseyin-McMahon yazışmalarını yanlış anladığından hareketle bu yazışmaların daha sonra bir beyaz kitap halinde yayınlanacağını duyurmuştur.

Yahudiler de Araplar gibi isteklerinden taviz vermemişlerdir. Konferansta öne sürülen Yahudi istekleri şunlardı:

- 1-Filistin’de Manda rejiminin devam etmesi,
- 2-Yahudi göçünün devam ettirilmesi,
- 3-“Yahudi Yurdu” politikasının devam ettirilmesi,
- 4-Filistin’de Yahudilerin bir azınlık durumuna düşürülmeyeceğine dair garanti verilmesi¹⁰³.

Yahudilerin Londra Konferansı’nda üzerinde durduğu konuların başında Filistin’e Yahudi göçleri ve bu göçlerin hukuki dayanağı olarak gördükleri Balfour Deklarasyonu geliyordu. Chaim Weizman, Yahudi temsilcileri adına yaptığı bir konuşmada İngilizlerin dikkatini Orta Avrupa’da alevlenen Yahudi aleyhtarlığına ve bunun sonucu olarak ortaya çıkan Yahudi mülteciler meselesine çekiyordu. Açıkta kalan altı milyon Yahudi’nin Filistin’den başka gidecek yerlerinin olmadığını ısrarla vurgulayan Weizman, Yahudi göçünün

¹⁰¹ *Akşam*, 13 Kasım 1938.

¹⁰² *Ayin Tarihi*, Şubat 1939, No: 63, s. 112. Ayrıca bkz; “Londra’daki konferansta Araplar Filistin için istiklal istedikler”, *Vakit*, 15 Şubat 1939.

¹⁰³ Karasapan, a.g.e., II, s.190-191.

kontrolünün kendilerine verilmesi durumunda İngiltere Hükümeti'yle ortak mesai yapabileceklerini belirtiyordu.¹⁰⁴

Ahmet Şükrü Esmer, "Filistin Konferansı" başlıklı yazısında Chaim Weizmanın ısrarla üzerinde durduğu "Yahudi Meselesi" ile Filistin Sorunu'nun birbirinden son derece farklı konular olduğuna dikkat çekiyordu. Esmer'e göre, Filistin'e olan Yahudi göçleri konusunda kısıtlamalar kaldırılrsa bile ancak belli bir oranda Yahudi bu bölgeye gelebilir fakat mesele yine çözülemezdi. Diğer taraftan Yahudilerin göç konusunda meşru dayanak olarak gördüğü Balfour Deklarasyonu'na da değinen Şükrü Esmer:

"Balfour Deklarasyonu, olsa olsa harp içinde İngiltere'nin mukadderatını idare edenlerin iki yüzüklerini gösterir ki, bu hakikatin anlaşılması Filistin Meselesi'nin halline yardım edemez. Harp içinde verilen sözlerden ziyade bugünkü vaziyet ile karşılaşmak daha doğru olur. Ve burada Arap davası şüphesiz daha kuvvetlidir. Çünkü, Araplar hala memleketin büyük ekseriyetini teşkil ediyor. Mandaya karşı yirmi sene devam eden mukavemetleriyle ve son seneler içindeki çetin mücadeleleriyle Filistin Arapları, Balfour Deklarasyonu'yla hedeflenen gayenin elde edilemeyeceğini anlatmış oluyor."¹⁰⁵ diyerek Balfour'un vaatlerinin pazarlık konusu yapılamayacağını vurguluyordu.

Sonuç itibariyle Londra Konferansı, tarafların görüşlerini uzlaştırmak ve bir neticeye varmak konusunda başarılı olamamıştır. Bunun üzerine İngiltere Hükümeti, Londra Konferansı'nı kapatmaya karar vermiş ve taraflara da kendisinin ileride hazırlayacağı bir formülü tatbik edeceğini bildirmiştir.

Macdonald Beyaz Kitabı ve Filistin'e Bağımsızlık Kararı

Londra Konferansı'nda tarafları uzlaştıramayan İngiltere, 17 Mayıs 1939 tarihinde yayımladığı bir beyaz kitapla Filistin'le ilgili yeni politikasını açıklamıştır. MacDonald Beyaz Kitabı,¹⁰⁶ (The MacDonald White Paper) olarak bilinen bu belgeye göre, İngiltere on yıl içinde Filistin'e bağımsızlık verecek yani bağımsız bir "Filistin Devleti" kurulacaktı. Bunun içinde gerek Arapların gerekse Yahudilerin Filistin yönetimine katkıları artan bir şekilde sağlanacaktı.

MacDonald Beyaz Kitabı genel olarak değerlendirildiğinde İngilizlerin esaslı bir değişikliğe gittiği görülecektir. Beyaz Kitapta, Yahudilerin Balfour Deklarasyonu'na dayandırdıkları istekleri için, "*Filistin'in bir Yahudi Devleti olması onların politikalarının bir parçası değildir*"¹⁰⁷ denilmekteydi. Bu ifade, İngilizlerin Yahudilerin lehine sürdürdüğü hoşgörü siyasetini en azından İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar terk etmesi anlamına geliyordu. Böylelikle İngiliz politikası zamanın, uluslararası koşulların ve Arapların arasında belirtileri görülmeye başlayan Alman yanlısı tutumunun yaygınlaşmasının bir gereği olarak Filistin anlaşmazlığında Arapların ortak tepkisini kabul etme noktasına gelmiş oluyordu. Bu dönemden başlayarak İngiliz Hükümeti, Arap yönetimlerinin Filistin'in geleceği üzerinde görüş bildirme haklarının olduğunu kabul ediyor ve Arap ulusçuluğunun duygularını yatıştırma politikası izlemeye başlıyordu. Beyaz Kitap, İngiltere'nin Filistin'e yönelik politikasında esaslı bir dönüşümü temsil ediyordu.

Ahmet Şükrü Esmer'e göre, beyaz kitabın en önemli özelliği Yahudi yurdu kurulmasından vazgeçilmesi idi. Bu da "*İngiltere tarafından Arap nokta-i nazarına karşı*

¹⁰⁴ *Ayın Tarihi*, Şubat 1939, No: 63, s.113.

¹⁰⁵ Ahmet Şükrü Esmer, "Filistin Konferansı", *Ulus*, 25 Şubat 1939.

¹⁰⁶ MacDonald Beyaz Kitabı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz; Karasapan, a.g.e., II, s.192-199.

¹⁰⁷ Leila S. Kadı, *Arab Summit Conferences and the Palestine Problem (1936-1950), (1964-1966)*, Palestine Liberation Organization, Beirut 1966, s. 9.

yapılmış büyük bir konsesiyonu” Her ne kadar Yahudilere de ufak tefek ayrıcalıklar verilmişse de Araplara sağlanan haklar daha fazlaydı. Filistin’in iktisadi durumuna da değinen Şükrü Esmer, İngilizlerin Yahudi göçüne getirdikleri kısıtlamanın iktisadi bir zorunluluktan kaynaklandığını çünkü Filistin’in küçük bir bölge olarak belli sayıda insana yetebileceğine işaret ediyordu. Esmer, İngilizlerin Arapların lehine değişen siyasetinin sebeplerini şu cümlelerle ifade ediyordu:

“1917 senesinde Balfour Beyannamesi’yle Yahudilere bütün Filistin vaat edildiği zaman, daha çalışkan zannedilen ve her halde daha iyi organize olan Yahudilerin muhacereti önünde Arapların çöl içine çekilecekleri zannedilmişti. Beyaz insanların Amerika Kıtası’na ayak basar basmaz, kırmızı renkli yerlilerin içerilere çekilerek nihayet inkıraz buldukları gibi... Hâlbuki iş öyle olmadı. Filistin Arapları, kendilerine yaşama ve istiklal kazandıran bir mücadele yapmışlardır. Nüfusları azalmamış, artmıştır. Organizasyon noktasında da büyük yardıma mazhar olan Yahudilerden geri olmadıklarını ispat etmişlerdir. Bu şartlar altında İngiltere devlet adamları için realiteye boyun eğmekten başka yapacak bir şey kalmamıştır.”¹⁰⁸

Ömer Rıza Doğrul da, Şükrü Esmer’le paralel düşüncelere sahipti. Yazısında İngilizlerin Filistin siyasetini değerlendiren Doğrul, MacDonald Beyaz Kitabı’nı, İngiliz ve Arap isteklerini örtüşüren bir belge olarak nitelendiriyordu. Doğrul’a göre; İngiltere’nin, Balfour’un verdiği sözün yerine getirildiğinden hareketle Yahudi göçüne getirdiği kısıtlamalar gayet mantıklı ve yerinde bir politikaydı. Yahudilerin bu yüzden İngilizleri ihanetle suçlaması manasızdı. Çünkü Filistin’de Yahudi Yurdu tesisinden maksat yerli halkı çıkarıp atmak ve yerlerine Yahudi kitleleri yerleştirmek değildi. Bundan maksat, yerli halkın ihtiyacını ve huzurunu düşünerek, ülkenin ekonomik hazım durumuna göre Yahudi yerleştirmekti. Bu bağlamda Yahudilerin göç konusunda ısrar etmeleri Arap-Yahudi çatışmalarının süresiz devamı demekti. Üstelik, etrafı düşman Arap devletleriyle çevrili bir “Yahudi Devleti” ayakta kalamazdı¹⁰⁹.

İngiltere Hükümeti’nin MacDonald Beyaz Kitabı’yla Araplara meyleden siyaset değişikliği Türk kamuoyunda genelde olumlu ve isabetli politik değişimler olarak karşılanmıştır. Her ne kadar İngiltere’nin yeni politikasındaki samimiyeti tartışılabilirse de “Bağımsız Filistin Devleti”ni öngörmesi ve Balfour’un sözünün tutulduğundan hareketle Yahudi göçüne getirdiği kısıtlamalar İngilizlerin isabetli politik kararları olarak görülüyordu.

MacDonald Beyaz Kitabı’na en sert tepkiler Yahudilerden gelmiştir. Henüz bu belge açıklanmadan önce, Sömürgeler Bakanlığındaki bir memur bu belgeyi Dr. Weizman’a ulaştırmıştır. Belgeyi okuyan Weizman, küplere binmiş ve bakan McDonald’ın yüzüne karşı onu “ihanelle” suçlamıştır¹¹⁰.

Beyaz Kitap’ın yayımlandığı 17 Mayıs 1939’da Filistin’deki Yahudi Ajansı yayınladığı bir bildiriye, Yahudi göçlerine getirilen sınırlamayı eleştirirken, İngiltere’nin tespit ettiği yeni politikanın Yahudi halkına “*kendi ata yurdunda kendi ulusal yurdunu kurma hakkını*” reddettiğini, İngiltere’nin Arap terörizmine yenik düştüğünü ve Yahudileri, düşmanları Arapların eline teslim ettiğini ileri sürmüştür.¹¹¹ Aynı günün akşam saatlerinde 5000 Yahudi Tel-Aviv’de hükümet binasına bombalı saldırılarda bulunmuş ve binadaki İngiliz bayrağını

¹⁰⁸ Ahmet Şükrü Esmer, “Filistin meselesinin halline doğru”, *Ulus*, 19 Mayıs 1939.

¹⁰⁹ Ömer Rıza Doğrul, “Filistin meselesi”, *Tan*, 21 Temmuz 1939.

¹¹⁰ Armaoğlu, a.g.e., s. 59.

¹¹¹ “Filistin’in akıbetini tayin edecek olan beyaz kitap”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1939.

indirerek kendi bayraklarını asmıştır. Yahudi göstericilerle İngiliz Polisi arasında meydana gelen çatışmalarda 100 kişi yaralanmıştır. Hayfa şehrinde de 4000 kadar Yahudi yaptıkları gösterilerde “*Kahrolsun Beyaz Kitap, Yaşasın Balfour Beyannamesi*” şeklinde sloganlar atarak Beyaz Kitap’ı protesto etmişlerdir¹¹².

Bununla beraber Beyaz Kitap’ın hemen ertesi günü üçü Tiberia’da üçü de Samurç’da olmak üzere altı yeni Yahudi kolonisi oluşturulmuştur. Bu sembolik hareket, Yahudilerin, Beyaz Kitap’ın kendilerine getirdiği kısıtlamalara karşı tepkilerini ve Siyonizm konusundaki kararlılığını göstermiştir.¹¹³ Yahudi Ajansı başkanı David Ben Gurion, Beyaz Kitap’ın açıklanmasıyla birlikte “Militan Siyonizm” döneminin başladığını açıklamıştır.¹¹⁴ Nitekim Beyaz Kitap’ın açıklanmasından hemen sonra Yahudiler, Filistin’in değişik yerlerinde Araplara ve İngilizlere karşı terörist saldırılarda bulunmuştur.

Cumhuriyet’in Kudüs Muhabiri Kudüs’ten gönderdiği bir mektupta; Filistin’in Kudüs, Hayfa ve Tel-Aviv gibi şehirlerinde Yahudilerin şimdiye kadar görülmemiş biçimde şiddet hareketleri gerçekleştirdiklerini vurguluyordu. Yahudilerin, “*İngiltere bizimle oynuyor. Her ne pahasına olursa olsun mutlaka mücadele edeceğiz*” sözlerine yer verilen yazıda Filistin’in yeni bir terörizmin eşiğinde olduğuna dikkat çekiliyordu¹¹⁵.

Yahudiler, bir yandan Filistin’de şiddet eylemleriyle İngilizleri geri adım atmağa zorlarken bir yandan da nüfuzlu Siyonistlerle dünya kamuoyunu etkilemeye çalışıyorlardı. Politik Siyonizm’in meşhur siması Chaim Weizman, o sıralarda toplanmakta olan Mandalar Daimi Komisyonu’na bir mektup yazarak İngiliz “Beyaz Kitabını” protesto etmiştir. Mektupta özetle şöyle denilmekteydi:

“İngiltere Hükümetinin yeni siyaseti, Yahudi milletinin Filistin’de bir ‘Milli Yurt’ vücuda getirmek hakkını inkar etmektedir. Yahudiler için böyle bir “yurt”a olan ihtiyaç, bugün olduğu kadar hiçbir zaman acil bir ihtiyaç olarak hissedilmiş değildir. İngiltere Hükümetinin bu hakkı inkar etmesi tam böyle çetin bir zamana tesadüf etmektedir.”¹¹⁶

Yahudi Sorunu, Siyonizm’in uluslararası ilişkilerde en çok kullandığı politik konulardan birisi olmuştur. Siyonistler, Filistin Sorunu’nu tarihi Yahudi Sorunu’yla özdeşleştirerek dünya kamuoyunun desteğini almayı hedeflemiştir. Yukarıda sözü edilen mektup, böyle bir düşünceyle hazırlanmıştır. Fakat gerçekte Yahudi Sorunu ilk çağlarda ortaya çıkan ve dinsel kaynaklı bir mesele olup mahiyeti itibarıyla Filistin Sorunu’ndan çok farklıydı. Fakat Yahudiler, Yahudi Mülteciler Meselesi’nin çözümünün şartı olarak mülteci Yahudilerin Filistin’e yerleştirilmesini öngörüyor ve Filistin sorununun çözümünü bu konunun haline bağlıyordu..

MacDonald Beyaz Kitabı, Araplar tarafından da tepkiyle karşılanmıştır. Kudüs eski müftüsünün başkanlığında Beyrut’ta toplanan Arap Yüksek Komitesi, Yahudi göçlerine müsaade etmesi ve Yahudilere toprak satışını tamamen yasaklamamış olmasından dolayı MacDonald Beyaz Kitabı’nın tümünden reddedilmesine karar vermiştir.¹¹⁷ Arap Yüksek Komitesi, Beyrut toplantısında hazırlamış olduğu ve MacDonald Beyaz Kitabı’na cevap teşkil

¹¹² “Filistinde Galeyan”, *Vakit*, 19 Mayıs 1939; “Filistindeki nümayişler kanlı bir şekil alıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1939.

¹¹³ *Aynı Tarihi*, Mayıs 1939, No: 66, s. 66.

¹¹⁴ Walter Holstein, *Filistin Sorunu-Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, (Çev: Cemal Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul 1975, s. 65.

¹¹⁵ V. Mihri, “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1939.

¹¹⁶ “Filistinde yeni karışıklık”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1939; “Yahudilerin beyaz kitaba tepkisi”, *Vakit*, 14 Haziran 1939.

¹¹⁷ “Yüksek Arap Komitesi Filistin Politikasını Reddetti”, *Vakit*, 1 Haziran 1939.

eden 10 sayfalık beyannamede 1918 den önce Filistin nüfusunun %2 sini teşkil eden Yahudilerin, MacDonal'd'ın formülü ile %33,5'a çıkarılmasına Arapların razı olamayacağını bildirmiştir.¹¹⁸

Beyaz Kitap, Filistin'deki Arap direnişini de etkilemiş, Arap gerillalar tekrar saldırıya geçmiştir. *Cumhuriyet*'te yayımlanan bir *Kudüs Mektubu*'nda bu konuya dair geniş bir açıklama yapıyordu. Buna göre, Filistin Araplarını hiddete getiren en önemli mesele, İngiltere'nin Filistin Araplarını inkar etmesi ve büyük harpteki Hüseyin MacMahon yazışmalarını "su-i tefehüm" [yanlış anlama] olarak niteleyip Filistin'e bağımsızlık vermektan kaçınmasıydı. Bu durumun Arapları tekrar "cihada" sevk ettiğine değinilen yazıda, bazen Arapların Yahudilerle birleşerek İngilizlere karşı taarruza geçtikleri belirtiliyordu. Aynı yazıda, İngilizlerin Beyaz Kitabı'nın Filistin'de ılımlılığı temsil eden zümrelere özellikle de Neşabi gurubuna karşı indirilmiş bir darbe olduğu, çünkü Beyaz Kitap'ın Filistin Sorunu'nu halletmekten ziyade halletmemek gayesi güttüğüne bir işaret olarak algılandığı vurgulanıyordu.¹¹⁹

MacDonald Beyaz Kitabı'nın ne Arapları ne de Yahudileri tatmin edememiş olması Arap-Yahudi çatışmalarını yeniden şiddetlendirmiştir. 1939 yılının Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında terörizm bütün şiddetiyle devam etmiştir¹²⁰. Bu çatışmalarda 1939 Yılı'nın ilk altı ayında 491 Arap, 87 Yahudi olmak üzere 643 kişi hayatını kaybetmiştir.¹²¹ İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte Filistin Sorunu da farklı bir mecraya girmiştir.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nın akabinde Filistin'de İngiliz manda idaresi kurulmuş ve bölgede asırlardır süregelen huzur ve asayiş ortamı bozulmuştur. Bölge, günümüze kadar gelen Arap-Yahudi çatışmalarına sahne olmuş ve bundan kaynaklanan Filistin Sorunu da dünyanın çözüm bekleyen en kritik sorunları arasındaki yerini almıştır.

Türk basını, Filistin'de Arap-Yahudi çatışmalarının başladığı 1920'lerden itibaren Filistin Sorunu'nu yakından takip etmiş ve bölgede cereyan eden olaylarla ilgili okuyucularını bilgilendirmiştir. Gazeteler, Filistin Sorunu'na karşı tarafsız kalmış ve olaylarla ilgili bir yorum yapmaktan kaçınmıştır. Gazetelerin köşe yazarları, Filistin olaylarını farklı açılardan değerlendirirken genelde tarafsız bir çizgide durmayı tercih etmiştir. Yazarların ortak görüşü, İngiltere'nin I. Dünya Savaşında vaat ettiği Araplara bağımsızlık ve Yahudilere "yurt" sözüyle Ortadoğu'da ikiye bölünmüş emperyalist bir politika takip ettiği yönünde olmuştur. Basının tarafsızlığında, Türkiye Cumhuriyeti'nin dışarıda uyguladığı tarafsızlık politikası ve tek parti yönetiminin basın üzerinde uyguladığı katı sansürün etkisi büyük olmuştur.

Basın, Filistin'le ilgili haberlerini ağırlıklı olarak Anadolu Ajansı'ndan aktarırken sıkça Avrupa basınından da alıntılar yaparak sorunu geniş bir perspektifte ele almıştır. Özellikle İngiliz gazete ve ajansları en fazla kullanılan yabancı kaynaklar durumundadır. Bunda o dönemde gerçekleşen Türk-İngiliz yakınlaşmasının etkisi büyük olmuştur. Türk basınının önde gelen gazetelerinden *Cumhuriyet*, diğerlerinden farklı olarak, Filistin Sorunu'na

¹¹⁸ Karasapan, a.g.e., II, s. 196.

¹¹⁹ V. Mihri, "Kudüs Mektubu", *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1939.

¹²⁰ Bu dönemdeki çatışmalar için bkz; *Cumhuriyet*, "Filistinde arbedeler", 31 Mayıs 1939, "Filistin hadiseleri", 3 Haziran 1939, "Filistinde kanlı hadiseler", 20 Haziran, 1939, "Filistinde suikastler birbirini takip ediyor", 21 Haziran 1939.

¹²¹ Armaoğlu, a.g.e., s. 60.

daha çok eğilmiş, özellikle Arap-Yahudi çatışmalarının alevlendiği 1936'dan sonra Kudüs ve Kahire'de bulunan muhabirleri aracılığıyla bölgedeki tansiyonu yerinde takip etmiştir. Diğer gazetelerin aksine Arap direnişçileri "terörist" olarak değil de, "mücahit" olarak niteleyerek farklı bir konumda yer almıştır. Hükümete yakın olan *Hâkimiyet-i Milliye*, hükümetin resmi görüşü doğrultusunda yayın yapmış ve Filistin Sorunu'na oldukça mesafeli yaklaşmıştır.

I. Dünya Savaşı'nda patlak veren Arap Ayaklanması ve bunun Türk milleti üzerinde bıraktığı derin etkiler, incelediğimiz dönemde de hissedilmiş, gazeteler her fırsatta bunu dile getirerek Araplara sitem etmişlerdir. Filistinli Arapların pişmanlıkları ve Osmanlıya özlemleri Türk basınının Filistin Sorunu'nda en çok vurguladığı temalar olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti, iki dünya savaşı arasında Filistin Sorunu'na karşı tarafsız bir politika izlemiştir. Bunda, I. Dünya Birinci Dünya Savaşı'nda Türklere karşı kurulan Arap-İngiliz ittifakı ve Türk hükümetlerinin dışarıda uyguladığı tarafsızlık politikası belirleyici olmuştur. Filistin Sorunu, 1930'lardan itibaren İslam Alemi'ni ilgilendiren bir sorun haline gelmesine karşın Türkiye bunun dışında kalmayı tercih etmiştir. Türkiye Cumhuriyeti, Filistin Sorunu'nu İngiltere'nin bir iç sorunu olarak görmüş ve konunun 1947'de Birleşmiş Milletlere gelmesine kadar Filistin'le pek ilgilenmemiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Aydın mebusu Dr. Mazhar Bey'in, Kudüs'te toplanacak olan İslam Kongresi'ne dair suali ve Hariciye vekili Tevfik Rüştü Aras'ın şifahi cevabı. Türkiye Büyük Millet Meclisi, (TBMM), Zabıt Ceridesi, 9. Oturum, 1. Celse, C. 5, 1931, s. 2-4.

Kitaplar

ARMAOĞLU, Fahir. *Filistin Meselesi ve Arap- İsrail Savaşları (1948-1988)*, İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1994.

ELPELEG, Zvi. *Filistin Ulusal hareketin Kurucusu Hacı Emin el-Hüseyni*, (Çev: Dilek Şendil), İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

HOLSTEIN, Walter. *Filistin Sorunu-Filistin Çatışmasının Sosyal Tarihi*, (Çev: Cemal Ertuğ), Yücel Yayınları, İstanbul 1975.

KADI, Leila S. *Arab Summit Conferences and the Palestine Problem (1936-1950), (1964-1966)*, Palestine Liberation Organization, Beirut 1966.

KARASAPAN, Celal Tefvik. *Filistin ve Şark-Ül-Ürdün*, Cilt I-II, Ahmet İhsan Basımevi, İstanbul 1942.

MANSFIELD, Peter. *Osmanlı Sonrası Türkiye ve Arap Dünyası*, (Çev: Nuran Ülken), Sander Yayınları, İstanbul 1975.

MERAY, Seha L. *Devletler Hukukuna Giriş*, Cilt I, Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara 1968.

ÖKE, M. Kemal. *Siyonizm ve Filistin Sorunu (1880-1914)*, Üçdal Neşriyat, İstanbul 1982.

SAKAR, Esat. *Filistin İşçi Hareketi*, (Çev: Omar Muhabiş), Pele Sor Yayınları, İstanbul 1991.

SARICA, Murat. *II. Dünya Savaşından Sonra Barışı Koruma ve Sürdürme Çabaları*, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, İstanbul 1982.

TAHHAN, Mustafa. *Filistin'e Büyük Komplo*, (Çev: Ahmet Özdemir- Muhammet Sakaryalı), Azim Yayınları, İstanbul 1995.

Makaleler

- “Araplar Türk idaresini arıyorlar”, *Son Posta*, 15 Ocak 1937.
- “Araplara göre”, *Son Posta*, 9 Temmuz 1937.
- ATUĞ, Yılmaz. “Arap Ülkelerinin Osmanlı İmparatorluğundan Ayrılışı” *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, Ankara 1969, S.25, s.29-33.
- DOĞRUL, Ömer Rıza. “*Filistin Meselesi*”, *Tan*, 19 Eylül 1936.
- DOĞRUL, Ömer Rıza. “*Filistin meselesi*”, *Tan*, 21 Temmuz 1939.
- ESMER, Ahmet Şükrü. “*Filistin, İngiltere ve Milletler Cemiyeti*”, *Ulus*, 19 Eylül 1937.
- ESMER, Ahmet Şükrü. “*Filistin Araplarının Temsili*”, *Son Telgraf*, 20 Aralık 1938.
- ESMER, Ahmet Şükrü. “*Filistin Konferansı*”, *Ulus*, 25 Şubat 1939.
- ESMER, Ahmet Şükrü. “*Filistin meselesinin halline doğru*”, *Ulus*, 19 Mayıs 1939.
- FEVZİ, Muharrem. “*Mescid-i Aksa duvarı*”, *Cumhuriyet*, 23 Ocak 1930.
- FEVZİ, Muharrem. “*Filistin Hadiseleri ve İngiltere*” *Cumhuriyet*, 2 Eylül 1929.
- FEVZİ, Muharrem. “*Filistin Meselesi*”, *Cumhuriyet*, 22 Kasım 1930.
- FEVZİ, Muharrem. “*Filistin Meselesi*”, *Cumhuriyet*, 17 Şubat 1931.
- FEVZİ, Muharrem. “*Arap Alemi Galeyanada*”, *Cumhuriyet*, 6 Kasım 1933.
- FEVZİ, Muharrem. “*İngiltere İmparatorluğu ve Filistin*”, *Cumhuriyet*, 22 Ekim 1937.
- FEVZİ, Muharrem. “*Londra Arap Kongresi*”, *Cumhuriyet*, 2 Ocak 1939.
- “*Filistin, Yahudi ve Araplar arasında teksim ediliyor*”, *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1937.
- “*Filistin Tahkikatı yapacak komisyon*”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1938.
- “*Filistin için hazırlanan projeler*”, *Cumhuriyet*, 3 Nisan 1937.
- “*Filistin isyanı kısmen yatıştı*”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 1 Eylül 1929.
- “*Filistin hadiseleri*”, *Cumhuriyet*, 3 Haziran 1939.
- “*Filistin'in bölünme kararından sonra Araplar da Yahudiler de vaziyetten memnun değil*”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1937.
- “*Filistinde suikasdler birbirini takib ediyor*”, *Cumhuriyet*, 21 Haziran 1939
- “*Filistinde kanlı hadiseler*”, *Cumhuriyet*, 20 Haziran, 1939.
- “*Filistinde arbedeler*”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1939.
- “*Filistinde yeni karışıklık*”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1939.
- “*Filistinde Müslüman ve Hıristiyan Araplar müşterek bir cephe kurdular*”, *Akşam*, 11 Aralık 1938.

- “Filistin’de Müslümanlar müthiş protesto ettiler”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 13 Ekim 1929.
- “Filistin’de Araplarla Yahudiler yekdiğerini boykot ettiler”, *Cumhuriyet*, 15 Eylül 1929.
- “Filistin’de Asayiş takarrür etti”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 14 Eylül 1929.
- “Filistin’de geçen seneki kargaşalıklardan Araplar mesul tutuluyor”, *Cumhuriyet*, 2 Nisan 1930.
- “Filistin’de Yahudi aleyhtarlığı”, *Cumhuriyet*, 5 Aralık 1933.
- “Filistin’de işler sarpa sarıyor”, *Cumhuriyet*, 2 Mayıs 1936.
- “Filistin’de grev bitti”, *Tan*, 11 Eylül 1936.
- “Filistinde Yeni hadiseler”, *Son Telgraf*, 22 Ekim 1937.
- “Filistinde Galeyan”, *Vakit*, 19 Mayıs 1939
- “Filistindeki nümayişler kanlı bir şekil alıyor”, *Cumhuriyet*, 19 Mayıs 1939.
- “Filistin Gene Karışıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Ekim 1929.
- “Filistin Tahkikaktı”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 2 Nisan 1930.
- “Filistin için idare şekli”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 26 Ağustos 1930.
- “Filistin Musevileri Karar Verdiler”, *Cumhuriyet*, 24 Ekim 1930.
- “Filistinin akıbetini tayin edecek olan beyaz kitap”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1939.
- “Filistin Hadiseleri”, *Cumhuriyet*, 2 Ekim 1929.
- “Filistin’in Taksimi artık Suyu Düştü”, *Son Telgraf*, 28 Aralık 1938.
- “Filistin’in parçalanmasına Irak taraftar değil”, *Cumhuriyet*, 15 Nisan 1937.
- Gündüz, Şekip. “Filistin”, *Haber*, 2 Ekim 1937.
- “Hariciye Vekili Tevfik Rüştü Aras’ın Kudüs Kongresi hakkındaki beyanati”, *Hakimiyet-i Milliye* 4 Aralık 1931.
- “İngiltere Filistin’in taksiminden vazgeçti”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1938.
- JHON, Eugen. “Arap ittihadı cereyanlar”, *Türkisch Post*, 26-27 Kasım 1935.
- “Kahire Mektubu”, *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1938.
- “Kahire Mektubu”, *Cumhuriyet*, 19 Ekim 1938
- Kuzan, Feyzullah. “Filistin vaziyeti ve İngiltere”, *Akşam*, 11 Kasım 1937.
- “Kudüs şehri yanıyor”, *Kurun* 27 Nisan 1936; *Cumhuriyet*, 27 Nisan 1936.
- “Kudüs Kongresi”, *Cumhuriyet*, 6 Aralık 1931.
- “Kudüs Kongresinde dayak”, *Cumhuriyet*, 8 Aralık 1931.
- “Kudüs’te sokak muharebeleri oluyor”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 25 Ağustos 1929.
- “Kudüs’te tehlikeli bir gün”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 3 Kasım 1929.
- “Kudüs’te Vaziyet”, *Cumhuriyet*, 4 Kasım 1933.
- “Londra’daki konferansta Araplar Filistin için istiklal istedirler”, *Vakit*, 15 Şubat 1939.
- “Mavera-i Ürdün Emiri Abdullahla bir mülakat”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1938.

- “Mecliste Kudüs İçin Müzakere”, *Cumhuriyet*, 4 Aralık 1931.
- MESUT, Zeki. “Orta Zaman Hatıraları”, *Hakimiyet-i Milliye*, 2 Eylül 1929.
- MİHRİ, V. “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 7 Aralık 1938.
- MİHRİ, V. “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 24 Aralık 1938.
- MİHRİ, V. “Kudüs Mektubu”, *Cumhuriyet*, 27 Mayıs 1939.
- MİHRİ, V. “Kudüs Mektubu” , *Cumhuriyet*, 11 Haziran 1939.
- “Musevi Yurdu”, *Cumhuriyet*, 25 Ekim 1930.
- “Müftü Musolini ile görüşecekmiş”, *Son Posta*, 19 Ekim 1937.
- “Müftü Filistindeki Yahudilere karşı ‘Müslümanlarla Hıristiyanlar birleşmelidir’ diyor”, *Kurun* 2 Mayıs 1936.
- REYHANİ, Emin. “Filistin Hakkında Arap ve Yahudi Noktai Nazarı” *Ayın Tarihi*, Mart 1930, C. 22, No: 72, s.5763-5769.
- WEİSGAL, Mayer W. “Siyonizm Filistin İçin Dini Bir Gaye Bir Saadet Amilidir.” *Ayın Tarihi Dergisi*, Mart 1930, No: 72, s.5777-5781.
- “Yahudilerin beyaz kitaba tepkisi”, *Vakit*, 14 Haziran 1939.
- “Yüksek Arap Komitesi Filistin Politikasını Reddedti”, *Vakit*, 1 Haziran 1939.

Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

Haber

Hakimiyet-i Milliye

Kurun

Son Posta

Son Telgraf

Tan

Türkisch Post

Ulus

Vakit

Dergiler

Ayın Tarihi

Belgelerle Türk Tarihi

TBMM Zabıt Ceridesi.